

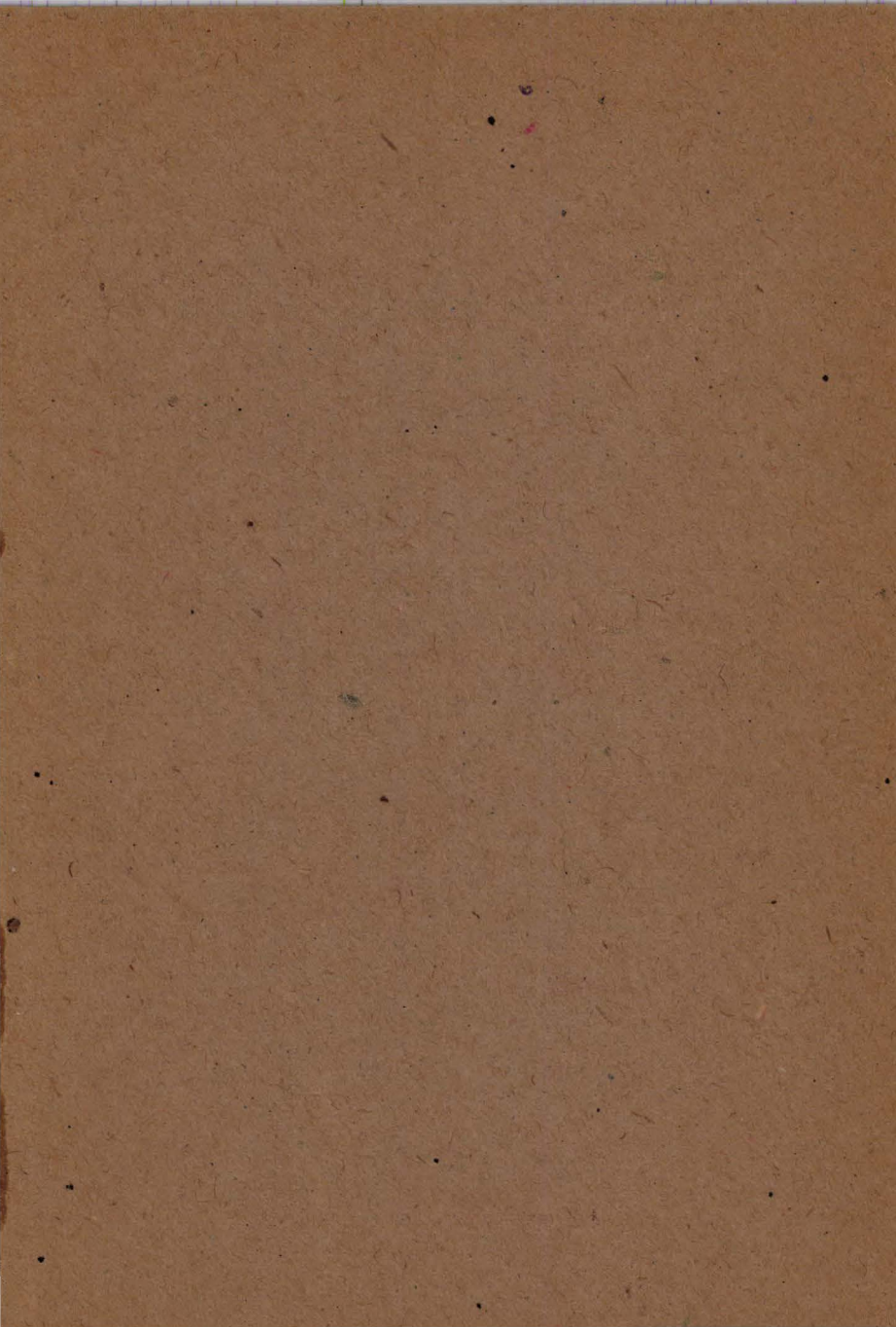
צונוהיל עיר מולצות

מאת

רבי ארפאט

הוצאת

חברת העזרה של בני דונוביץ (פודוליה)
באמריקה

דונוביץ עיר מולדתי

מאת

צבי שארפשטיין

בצרוף דברי זכרונות

מאת שלמה רוזן

הוצאת חברת העזרה של בני דונוביץ (פדוליה) באמריקה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org

2026

צבי שארפשטיין / דונוביץ עיר מולדתי

כל הזכויות שמורות

קריאות התרנגולים, שעלו עם שחר על גדרות החצרות בפרברי הנכרים והכריזו בקולי קולות כי חלף ליל — קריאות אלו הגיעו אל ביתנו ואל חדר משכבי, אך לא היה בכחן לעוררני משנתי. לא יכולתי להתנער בבקר השכם אחר ליל אופל, משום שלא פג עוד שכרוני, — שכור הייתי לא מין, אלא מקריאת ספרים שהגיתי בהם עד לאחר הצות, וכשהשתטחתי על מטתי חטפתי שינה עזה מאד. ולא הקיצותי לאחר ליל סהר — משום שאחרתי בטיולי עם חברי וחברותי בכביש המוביל מן ה"עיר החדשה" אל המרחבים ואל שדות הירק.

חבורה עליזה היינו. בבואנו אל המרחב, מקום גני ירק גדולים ונירים מרהיבי עין, נשבה עלינו רוח חרות. מדיינים היינו על הספר החדש שהופיע ועל המאמר האחרון בירחון הספרותי; חלמנו יחד ובקול על הכרכים הגדולים, מרכזי התרבות; הוינו על עתידותינו ועל מפעלינו; ויש אשר שרתה עלינו רוח שמחה שלא ידענו מקורה ופרץ מפינו צחוק שהדהד בדממת הליל והפחיד את הצפרים הישנות. שתינו מכוס התענוגות של חיי רעות ואושר נעורים, של תקוות הרומזות לנו מרחוק, וצר היה לנו לנתק את פתילי ההזיה המתוקה ולהיפרד זה מזה. רק בשעה מאוחרת מאד, עת נשמע הפיהוק הראשון מפי היגע שבחבורה, פרשנו ממלכות החלום, התפורנו בלא חפץ וחזרנו איש לביתו ולמשכבו.

אך משנשמעו הצפירות ממעשנות בתי החרושת, צפירות חדות, ממושכות, צווחניות ותבעניות, הבאות זו לאחר זו, להזכיר

לנרדמים את חובת יומם, — הקיצותי ופקחתי את עיני מתוך תמיהה ובלבול מחשבה. באביב ובקיץ, עת לא עיכב הקור, הייתי יורד לפעמים מעל מטתי, פותח את דלת חדרי הפונה אל החוץ, להציץ אל השוק ולראותו מראה בוקר. ראשונה פרצו אל חדרי גלי אוויר קריר ורענן שמגעם נעם לי מאד. הוצאתי את ראשי בעד הפתח והבטתי אל המרחק, והעולם נתגלה לפני בטהרתו ובשלוותו. הוזהו השוק אשר ראיתיו ביום אתמול? הוזהו המקום בו עוברות עגלות ומעלות עמודי אבק והסוסים מטילים בו את גלליהם? הוזהו השוק ההומה שאנשי עסק והולכי בטל מתרוצצים בו, נושאים ונותנים, מתרעמים ומתפייסים, רבים ומתלוצצים? לאן נעלמו סאון השוק והמונו? בשעות הבוקר המוקדמות היה השוק גא בבדידותו, יפה ברעננותו, מרוחץ ומנוקה ורבוץ טל לילה, ורוחות משיבות נפש הניעו את ענפיהם הירוקים של עצי גן בית־היראה הקאתולי. שלוו ושאנן היה העולם, טהור וזך, אחוז בחבלי החלום. ורק מרחוק, בתוך האפולולית הכחלחלת נראתה מעת לעת דמות מעולפת של פועל בודד ונסוך שינה, הנושא בידו צרור אכלו וצועד לאיטו אל ה"עיר החדשה", מקום בתי החרושת. צעדי ההולך המתרחק הדהדו קלושות, והלכו ורפו עד כי נדמו, והדמות נעלמה באד, והשוק נשאר שוב בהוד בדידותו. רחמי נכמרו אז על הפועל הקם לאנסו בשעה זו לעבודתו, וחזרתי למיטתי החמה והתכסיתי בשמיכה מעל לראשי. לא עברו רגעים מעט ונרדמתי שוב, ושעות אחרית תנומה אלו נעמו לי מאד.

ב

מאין באו צפירות הבוקר?
מבתי־החרושת לאריגים, כחמישים במספר, שהתקיימו בעיירתנו, ושבעליהם היו ברובם גרמנים.
מה גרם לה לעיירתנו להיעשות מרכז לתעשיה זו שנמכרה בכל רחבי רוסיה? זהו מדרש נעלם. לא הצטיינה עיירתנו בשום

סגולה מיוחדת למשוך אליה בעלי תעשיה. קטנה היתה, מספר תושביה הגיע לחמישה עשר אלפים, רובם המכריע יהודים ומיעוטם פולנים, אוקראינים וגרמנים. תחנת מסילת-הברזל רחוקה היתה מעירנו כששים פרסאות והנוסע אל עיירות הסביבה מטלטל עצמותיו בעגלה פשוטה או במרכבה „מרקדה“. רוב רחובות העיר לא היו מרוצפים ובימות הגשמים הפכו אגמי מים, והעגלות שקעו בבוץ עד למעלה מקטביהן, והסוסים לא עצרו כוח לחלצן משם. החמרים הגלמיים הדרושים למלאכת המטווה לא נמצאו בעיירה ובסביבותיה והוכרחו להביאם ממרחקים, ואף על פי כן זכתה עיירתנו לכל הכבוד הזה. מפני מה?

בארכיון המחוז נמצאו כתבים המעידים כי התיישבו האורגים הגרמנים הראשונים בעיירתנו בראשית המאה הי"ט, בימי מלכותו של אלכסנדר הראשון, אשר כרת „ברית קודש“ את אוסטריה ופרוסיה — ברית העמים הנוצרים כנגד טורקיה המוסלמית. קשרי הידידות האלה פתחו לפני הגרמנים ארץ גדולה ורחבה, ארץ אכרים. רוסיה אשר לא ידעה תעשיה, והגרמנים החלו להגר לרוסיה, למצוא בה מקום פעולה ופרנסה.

באחד הימים — סיפרו אבותינו על פי שמועה שקיבלו מאבותיהם הם — נראו בעיירתנו עגלות גדולות מחופות כילות בד ורתומות לכלבים גדולים ורבי כח. העגלות נעצרו בשוק, וירדו מעליהן בני אדם שדברו בלשון משונה מאוד, דומה אל „עברי טייטש“. כשהתבוננו בני העיר הסקרנים לתוך העגלות, ראו בהן, נוסף על כלי הבית, נולי יד לאורגים. בשעה שישבו האורגים ובני ביתם לפני עגלותיהם והכינו להם את ארוחתם, הלכו כמה תושבים להודיע את דבר בוא האורחים המשוונים לאדון העיר. הלה התעניין בדבר והציע לפני הזרים להשתקע בעיירה ולהתחיל בעבודתם, והבטיח להם עזרתו. מקרה זה גרם לה לעיירה נידחת בפודוליה החקלאית להתפתח ולהיות למרכז של תעשיה חשובה, שתוצרתה נמכרה בכל פלכי רוסיה הגדולה והרחבה.

בתי המלאכה גדלו במשך הזמן. מייסדי בתי האריגה החלי מביאים מגרמניה מכונות גדולות שעבדו בכוח הקיטור. אז התעוררה העיירה הנרדמת והיתה לעיר של מסחר, עיר של פרנסה ותנועה

חיים. ראיתי את ההפרש שבין עיירתנו לבין עיירות אחרות. כשנודמן לי לפעמים לעבור בעיירות הקרובות ראיתי פני דלות והריחותי ריח של בטלה ושיעמום. תרדמה היתה עוטפתן והשיעמום הגדול פרש את כנפיו עליהן. ראיתי את השוק והרחובות ריקים כמעט, ורק על האצטבאות אשר לפני כמה בתים דלים יושבים אנשים ונשים יגעי בטלה התרים בעיניהם אחר ענין לענות בו. זעיר שם זעיר שם התנהלה שיחה ליאה מלוות פיהוקים. לא לחינם היו המריבות והקטטות חזיון נפרץ בעיירות אלו. הן באו לשם פירוק השיעמום המכביר.

לא כן היתה עיירתנו. אף היא לא היתה סואנת, אך חיים ותנועה זרמו בה. רב היה מספר הבאים לקנות או למכור ורב היה מספר היוצאים למטרות מסחר. ההולך ברחוב — על פי הרוב מטרה וענין לו. בעיירה נמצאה גם שיכבה של אמידים, שלא דקדקו כל כך בפרוטות ולבושם היה נאה ושולחנם מלא דשן. יהודי עירנו היו להם מקורות הכנסה נוספים על המקורות המקובלים בתחום המושב. הם הספיקו ליצרנים הגרמנים את הצמר מבסרביה, מקרים, מקוקז ואפילו מחוץ לארץ, מאוסטרליה הרחוקה. את סיבי הצמחים, יוטה*), הביאו מניז'נובגורוד ואת הצבעים מליטלאנד ומגרמניה. בתחנת מסילת-הברזל אשר בפרוסקורוב הטעינו קרונות משא כבדים והסיעום בסוסים אל עיירתנו. ובני עירנו היהודים היו גם הסוכנים הנוסעים אשר עברו את כל ערי רוסיה, לארכה ולרחבה, מעיר לעיר ומפלך לפלך, למכור את התוצרת, אם על חשבון בית-החרושת ואם על חשבון עצמם. הסוכנים שלנו הגיעו גם לפלכי רוסיה הפנימיים, ועד סיביר הקרה. אורח כי בא אל עירנו הכירו אמנם בפניו כי זר הוא, אך איש לא השתאה לו ולא שימש הזר חומר לשיחה ולא חיכו לשמוע מפיו נצורות בל ידעו.

המשא והמתן עם ערי המדינה הגדולה הרחיב את אפקם של משכילי עירנו והביאם לידי רוחב לבב ולידי פעילות. לא היו בני עירנו מחמירים ומדקדקים כל כך בקנאותם ולא היו נהרגים על כל מנהג ישן. הסוחרים והסוכנים היו לובשים בגדים חצי

*) Jute.

מודרניים ומודרניים, חובשים לראשם כובעים קשים ורכים לפי האפנה, משתמשים במשקפים צובתי־אף שסרטים שחורים, סרטי משי, היו תלויים ויורדים לשם חיבור עם הבגד. הם קראו עתונים יומיים ושבועונים, עבריים על פי רוב ולפעמים גם רוסיים, וידעו את הנעשה בעולם, במסעיהם היו נפגשים עם ראשי היהדות ועסקניה ברוסיה ובאו בדברים אתם. על כן הושפעו נוסעינו וסוחרינו מן התנועות והזרמים החברתיים ששררו אז בעולמנו, ובחזרם מדרכם היו מביאים אתם רעיונות חדשים ומטיפים להם. איש מן הצעירים בעיירתנו לא אולץ להלחם על השכלה, אם עברית ואם כללית — כי לא עלה על לב איש להפריע ולעכב, והקורא את מאפו ואת סמולנסקין לא עשה את קריאתו בסתר ולא עלה לשם זה אל עלית הגג. עתונים וספרים היו מצויים, וגם ההורים מביטים עליהם בעין יפה. אף רב העיר, ששני בניו היו מן המשכילים, לא עיכב את בניו מלקרוא בספרות החדשה, ואיש לא מיחה בפני הרב על תיתו לבניו לצאת ל„תרבות רעה“. מורים ללימודים עבריים היו לנו, וגם מורים ללימודים כלליים שהיו מכשירים את בני הנעורים לעמוד בבחינה בגימנסיה. כמעט שלא נמצא בעירנו צעיר בן טובים ובן תורה שלא קרא בספרות העברית החדשה. בחור גדל פאות ולבוש ארוכות היה ב„בל יראה“. וכשהתפשטה הציונות ברוסיה היתה עיירתנו למרכז לכל הסביבה, והשמיעה דעתה בעתונים בכל עת מצוא ועת חילוקי דעות, ויצאו לה מוניטין, וראשי התנועה הציונה למופת, עד כי נחשבה לירושלים דפודוליה.

ג

עיירתנו נחלקה לשתיים: לעיר הישנה ולעיר החדשה, שהשתרעה משני צידי הכביש הראשי, דרך המלך מפרוסקורוב עיר המחוז אל קמנץ פודולסק עיר הפלך, ורחוב ארוך — „ארוך“ לפי מושגי בני עיירות — מחבר את שתיהן. ברחוב הארוך ההוא נמצא בית־התפלה הפראבוסלאבי עם גגו הגדול המוקף גדר אבנים גבוהה, שנופי עציו הגבוהים היו נוטים אל הרחוב ומצילים על

העוברים והשבים בימות החמה. בעיר החדשה היתה שכונה מיוחדת, מרוחקת קצת ומבודדת, ובה נבנו בתי החרושת ובתי מושבם של בעליהם הגרמנים. הבתים משני צידי הכביש היו מקום מגוריהם של הפקידים הרוסים ושל יהודים עשירים ואמידים. ובעיר הישנה היה השוק, אהלי „עמך“ ומשכנותיהם, רובם חנוונים, סוחר תבואה, בעלי מלאכה וסרסורים*). רק עשירים ואמידים מעטים דרו בעיר הישנה.

במושבת הגרמנים היו בתי החרושת ובתי מגוריהם של בעליהם ומנהליהם ופקידיהם. שכונה זו הצטיינה בהדרה — בימים ההם. לא גדולים היו הבתים, רובם בני קומה אחת, אך בנינם היה מוצק, והבהיקו בסידם הלבן וטבעו בירק של עצי נוי ופרי. דרך כלל הורגשה בשכונה ההיא שאננות של בני אדם מעורים ובטוחים. הבנינים היו נפרדים, בנין בנין לבדו, עם חצרו ומגרשו, עם גגו הנאה ועם ספסלי המרגוע הרחבים ועם גדרו ופרחיו רבי הצבעים. מתוך זוגיות החלונות המצוחצחות נראו וילאות שקופים. דומיה נעימה. אם נקריט לבוא שמה לעת ערב, לאחר הפסקת העבודה בבתי החרושת, אפפך השקט. עתים נשמעו מאחד הבתים צלילי מנגינה של פסנתר. עתים נראה בחור או בחורה רוכב על אופנים — כלי רכב שלא היה מצוי בין שאר התושבים.

בשוטטי ברחובות השקטים ההם העליתי על לבי את מראה העיר הישנה על בתיה הצפופים הנסמכים זה אל זה בקירותיהם העקומים ונראים כמטים לנפול, שוויתי לנגד עיני את סמטאותיה הצרות והמזוהמות, זכרתי את המחשוף הגדול של קרקע מאובק ללא עץ, ללא פרח וללא חתימת דשא — והרגשתי בלבי קנאה גדולה מאד. בימים ההם הלא לא ידענו עוד את הגרמנים כאשר נדעם עתה, שומרי נימוס היו ולמראה החיצוני היה ערך גדול בעינינו.

(*) בכתבה מעיירה זו שנדפסה ב„הצפירה“ מג' סיון תר"ס (גליון 114, שנת 1900) ניתנו מספרים „על פי הספירה האחרונה“, ואלה הם: חמשה אלפים בתי אבות מישראל, בהם 800 בעלי מלאכה, 200 חנוונים, 296 סוחר תבואה, 200 סוחרים בארג והשאר רוכלים ותגרים פעוטים. על פי ספירה זו היה צריך להיות מספר הנפשות מישראל קרוב לעשרים אלף.

ולא רק הטוהר החיצוני. חיי הקהלה הגרמנית מאורגנים היו ומסודרים. היה להם גן ציבורי, בו נאספו בימי חגיהם ובלילות הקיץ לבלות זמנם על דשן כרכשאות ועל כוס בירה, בשיחות, בשירים ובריקודים. בימי ילדותנו היינו עומדים בשעת חגיגות כאלה מחוץ לגדר ומתבוננים לנעשה בפנים תמוהים קצת. ראינו בני אדם חסונים ובריאי בשר יושבים עם נשיהם רחבות השכם ומבליטות החזה לפני שולחנות גדולים וכבדים, שולחנות עצי האלון, אוכלים במתינות ובכוונה יתירה נקניקים שמנים ושותים בירה מתוך מזרקי חרס גדולים, ושרים ונהנים מתענוגות העולם. מי הוא זה היהודי בעל המשפחה אשר יקום באחד הערבים וישכח את דאגותיו ויושיב את אשתו לימינו ושניהם ישתו בירה או יין ויפתחו פיהם בשיר?

לקהילת ישראל הגדולה במנין לא היו כמעט קנינים ציבוריים, חוץ מבתי־כנסיות ובתי־מדרשות — ואף אלו היו מוזנחים במקצת ולא הצטיינו בהדרם. אף כי היו בעיירתנו משכילים לא מעטים, וביניהם סוחרים נכבדים קרואי העדה — לא היתה להם השפעה רבה על הנהגת הקהל. רוב בני העיר — הכרתם הציבורית רדומה היתה. מי היו ראשי הקהל הרשמיים? — אלו היו גבאי בתי התפלה, יהודי גלות חסרי עצמאות ובעלי השגות קרתניות, ללא מעוף, ללא עוז רוח. לקהל ישראל היתה הכנסה לא מועטת ממכס הבשר — והיא נתבזזה בחלקה ונשתיירה בחלקה באוצר הממשלה ללא שימוש. מדי שנה נקראו הגבאים לישיבה, להיוועץ על צרכי העיר, והישיבות היו במעמדו של ראש המשטרה. אז נזכרו הגבאים בצרכים דלים: גג בית התפלה הדולף וטעון תיקון, גדרו של בית־המדרש שנפרצה וכתלי בית־המדרש הנוטים לנפול ומבקשים תמיכה של קורות, וכיוצא באלה. הסכומים שהוקצבו לבדק הבתים פעוטים היו, אז בא ראש המשטרה והציע להקציב סכומים גדולים לצרכים כלליים שלא נכנסו לתחום דאגתה של קהילת ישראל, כגון לסלילת כבישים, להקמת בתי מחראות בחוצות וכיוצא באלה, ולצרכי הקהילה האמתיים, כגון לחינוך בני העניים ולרפואת חולים דלים — לא שמו לב. רבני העיר למשל — ומספרם בזמני היה שלשה — התפרנסו בדוחק גדול ממשכורות דלות והווקקו

להכנסות צדדיות שדמיהן מועטים וחרפתן מרובה, כגון ממכירת שמרים וממתנות בעלי הבתים לחגים ולמועדים כחג החנוכה והפורים. מוסדות הצדקה עמדו בשפל המדרגה. בתלמוד-התורה לבני העניים שרר אי סדר וב„הקדש“ שכבו החולים למעצבה, ללא תזונה טובה וללא טיפול רפואי. והגבאים אשר לא ידעו ברובם דבר רוסית כראוי וקשה היה להם להביע את מחשבותיהם בלשון המדינה — ישבו לפני הפקיד חרדים כמעט, מניעים בראשם ואינם מעיזים להתנגד להצעותיו.

אך מעט מעט, עם חדירת הרעיון הלאומי, התעוררה ההכרה החברתית ונשמעו דברי בקורת על הגבאים וטובי העיר המזניחים את מוסדות הצדקה.

מעט לעת היו הצעירים עורכים נשף לשם צדקה, נשף של נאומים ומוסיקה ולפעמים הציגו גם מחזה, על פי הרוב פרי יצירתו של „סופר“ מקומי. ערב אחד נתכנס קהל גדול אל אולם חברת הכבאים המתנדבים לראות מחזה של חובבים שהציגוהו ביידיש. והנה הורם המסך ולפני הקהל נתגלה מראה מעניין:

על הבימה נראו כתלי בית חרב, שדלתותיו הדחויים עומדות לנפול מציריהן ושחלונותיו פרוצים, כי נשברו שמשותיהם. על רצפת הבית ומסביב לו נערמו תלי תלים של אשפה. בתוך הבית עמדו מיטות ברזל ישנות וחלודות ונקועות כרעים, מוצעות מזרנים קרועים שקני הקש שבהם בצבצו ונפזרו. על המזרנים שכבו חולים, שער ראשם וזקנם התפרע וכתנותיהם פרומות ומתחתיהן נראים מערומי הגוף. מפי החולים נשמעה ערבוביה של אנחות, צווחות כואבים, אנקת דוויים, קובלנות וקללות של מרי נפש.

— אוי ואבוי! — התיפח האחד — מה נורא כאבי! אש אוכלת בבני מעי! זה שלשה ימים לא בא הרופא לראות אותי בחליי! השכב השכיבוני פה למעצבה עד שתפח נפשי! כך תפח נפשו של הגבאי האדמוני!

— אללי לי! צוח השני לעומתו והתהפך במכאוביו — מאתמול לא בא אוכל אל פי! הביטו נא וראוני, גל של עצמות הנני! הגבאים בעלי הכרטיס אוכלים מעדנים ומשמנים ואותנו הם אומרים להמית ברעב!

והשלישי קופץ בבהלה מעל מסתו וצועק צעקה גדולה ומרה:
— עכברים! עכברים! על מסתי הם קופצים! את בשרי הם
אומרים לכרסם! סורו מזה עכברים! סורו ופנו אל בתי הגבאים
וגרסו את עצמותיהם בשניכם!

ובעוד החולים נאנקים ומכריזים על מדווייהם ומכבדים את
הגבאים מגרונם והנה נכנסה ובאה כנופיה של אבות ובנים, אביונים
וקבצנים, בהם בעלי מומים שונים: חיגר המדדה בקבו, עיוור המגשש
במטהו וקיטע יד ששרוולו תלוי לו כמדולדל, ובעל גוף קטן וצנום
ובעל חטוטר רבת נפח ורבת משקל — ותגדל המהומה שבעתים!
אנחות החולים וצעקותיהם התערבו בצחוק קהל הצופים
שהלך הלוך וגדל, עד כי רעדו כתלי הבית! וממחרת היום היתה כל
העיר כמרקחה! הכל מדברים, הכל ממללים במנהגי העיר ובמנהיגיה,
הכל מתאוננים ומתלוננים, והכל דורשים תיקונים. אך עברו שבועות
מספר והסער קם לדממה. דברי הביקורת נשכחו מן הלב, ענינים
חדשים התעוררו למשוך לב הקהל, והעולם נהג כמנהגו. הזוהמה
בבית החולים לא בוערה, המזונות לא הוטבו והרופא ישב לו במנוחה
בביתו ולא טרח לראות את החולים. ועל ההקדש נאמר בדברי
מנדלי מוכר ספרים!

— קבצנים וחולים, פה תהא מיתתם, וזה שער השמים לעלית
נשמתם.

ד

אחד מסימני ההתעוררות בעירייתי היה דבר יסודה של
„חברת כבאים מתנדבים“. תקומת חברה כזאת נראית לנו בזמננו,
לאחר שבתנו במערב אירופה ובארצות הברית, כדבר רגיל, חברה
שבלעדיה לא תוכל כל עיר להתקיים, ואינה ראויה לציון מיוחד.
אבל בעיירות הקטנות של רוסיה, ולפני חמשים וחמש שנים היה
זה חידוש. בימים ההם היו השריפות מצויות. הבתים היו בנויים
עץ, והגגות מכוסים רעפים, רעפי עץ, ויש שהם מכוסים קש,
ובבוא ימי הקיץ היו מתייבשים ודי לגץ אחד היוצא מתחת הפטיש

להביא לידי תבערה גדולה. כשפרצה שריפה, אם מתוך קלקולה של מעשנה או מתוך סיבה אחרת — היתה האש קופצת מגג לגג ללא מעצור, ועתים היו כמה בתי רחובות למאכולת בשעות מספר, ו"הנשרפים" נשארו בעירום ובחוסר כל, ללא קורת גג, וללא לבוש וללא פת להם. "נשרפים" שלא נמצאו להם קרובים ושארי בשר לעמוד להם בשעת דחקם — הוכרחו לקחת מקל נודדים בידם וללכת מעיר לעיר ולחזור על פתחי נדיבים. כיתות הנשרפים שפגש מנדלי מוכר ספרים, ובידם כתבי־עודה חתומים בחתימת הרב שהוא נותן להם יפוי־כח וזכות לחזור על הפתחים לא בדמיון הסופר נוצר, אלא לוקחו ישר מעולם המציאות. קראו את גליונות "הצפירה" ו"המליץ" מלפני חמשים שנה וראו שאין לך עיר שלא הודיעה על שריפה שפרצה ועשתה בה שמות. כל שריפה הביאה אסון והרס לעשרות משפחות.

השריפות היו פורצות על פי הרוב בלילות. בזכרי את מראות הזוועה של התבערות, תרחפנה עצמותי מפחד. צלצולי בתי היראה, של הקאתולי והפראבוסלאבי גם יחד, העירוני פתאום משנתי והכריזו על הסכנה. דין... דין... כל צלצול הפעים את הלב כבכשיל. בהביטי החוצה ראיתי כי אדמו השמים מלשונות האש המתלקחת וסימטתנו האפלה הוארה באור בלהות. ברחוב מהומה. שוכני הבתים הבוערים באש עמדו בחוץ, פרועי שער ולבושי ארעית, כי באה השריפה פתאום להעירם בלילה משנתם ולהבריחם החוצה. הנה עומד גבר ועל כתונת הלילה שלו פרווה או שמיכה ואשה עומדת לבושה שמלת לילה ועל שכמה סודר עבה — שניהם סופקים כפים וקורעים שמים בזעקתם. הנה תרוץ אשה מבוהלת, עיניה בולטות מפחדים ובזרועותיה תינוקת מתייפחת. האשה פונה במרוצתה הנה והנה למצוא בית מכיר, מקום מפלט לבתה הקטנה. נערה קטנה, חיוורת וחרדה ונבהלת, מוליכה את אחיה הקטן בידה ומושכתו בחזקה אל העיר החדשה, והילד פונה לאחור, לבקש את אביו ואמו, ובוכה מרה. בעל עגלה עומד זקוף בעגלתו וחובט את סוסו בשוטו להריצו אל מורד העיירה, אל מקום הבאר, למלא חביתו מים. תושבי העיר, אנשי המעשה שבהם, נושאים דליי מים ורצים אל

מקום השריפה. בשוק מונחים כלי בית הפוכים ועליהם בגדים וסירים ודודים הפוכים שהוצאו בערבוביה מתוך הבתים הבוערים באש. לפני תלי הרהיטים והלבושים עומדים בני המשפחה ודמעותיהם ניגרות ועל ידם מכיריהם המנחמים אותם. ובשלוח האש לשון מתלקחת חדשה והיא אותות בגג בית סמוך, ונוגה האור מתגבר והולך, תורם צעקה חדשה ותרבה האימה. מראה האש האוכלת, הגצים המעופפים והנישאים ימינה ושמאלה, הכתלים הנופלים ברעש, האודים הבוערים, הלהבה המאירה את הפנים באור מור, מרוצת הנשרפים האומללים, בכיותיהם ויללותיהם של הנשים והילדים, מראיהם העלוב של נושאי הדליים השופכים סילונות־מים דקים אל תוך להבות אש המתרוממות בכח איתנים לכלות את הכל — כל אלה הפילו חיתת אלהים על העיר. ביחוד על הילדים, על הנפגעים ועל קרוביהם. חרג העולם ממסגרתו והוא חוזר לתוהו ובוהו. ואין מציל.

לאגודת הכבאים שבשכונת הגרמנים היה ציוד שלם: עגלות ערוכות וסולמות וצנורות גומי גדולים וחביות מים ענקיות וגרזינים וכלי מפץ. הכבאים היו מלומדי מלחמה באש, כי מזמן לזמן ערכו להם אימונים של כיבוי. בלבשם את מדיהם ובחבשם לראשם את כובעי נחשתם ובזרקם את סילוני מימיהם הגדולים — פחתה האימה. אך כשפרצה שריפה ברחובות היהודים ופעמוני בתי התפילה צלצלו והזעיקו את בני העיר — היו הכבאים הגרמנים מתיישבים בדעתם אם כדאי להם ללכת, וחיכו למגידיה ולמתחננים להם שיבואו ויצילו. וכשהואילו לצאת מבית הכבאים ולקחו את ציודם אתם — והגיעו למקום הבערה — היו עושים את מעשיהם בנחת ובמתינות יתירה, כנהנים מאבדן רכושם של היהודים. תושבי העיירה ראו זאת וקבלו על הרשעות — אך שומע לא היה להם. אז התעוררו צעירי ישראל, ובראשם צעיר רודם, חיים הירש וויסוצקי, ויסדו אגודת כבאים חדשה, ובה בחורים חסונים, בני הקצבים והחייטים והסנדלרים, חזקי שרירים ולמודי עמל. הם צרפו להם כמה מן הבחורים האוקראינים, ומכספי העיריה הקימו בית כבאים גדול ומרווח, קנו כל הציוד והחלו להתאמן במלאכת הכיבוי. מאז

נשתחררו היהודים מ"טובתם" של הגרמנים. ובבית הכבאים העירוני היה אולם גדול ורחב ידיים, פנוי לאסיפות עם ולחגיגות ציבוריות. והרופא היהודי ד"ר מארמור השתדל וקצבו מכספי מכס הבשר שלשה אלפים רובלים לשנה להחזקת הבית ולשאר צרכי האגודה.

רשמה של האגודה החדשה הזאת היה גדול לא רק בעירנתו, אלא בכל הסביבה. ראו בזה מעין נשיבת רוח חדשה, מעין מרד בפאסיביות, וכאשר נתפרסם ב"הצפירה" מאמר של קיטרוג על בחורי ישראל, הרואים באכול השריפות את יגיע אבותיהם ואינם נוקפים באצבע, נתחמם לבו של אחד ממשכילי עירנו, מרדכי רוזן שמו — הוא בא אחר כך לניו-יורק ופירסם ב"הדואר" מאמרים על הנעשה ברוסיה בראשית שלטון הבולשביקים — והדפיס תשובה במיטב מליצתו:

"לוא ראה סופרנו את ההתלהבות הנפלאה של צעירינו בערב הזה ואת שמחתם, בלבשם בפעם הראשונה את בגדי השרד ויעבדו את עבודתם בחריצות יתירה בעת שפרצה השריפה אחרי היווסד האגודה, כי אז לא הוציא כביכול לעז ולא אמר כי צעירינו מתבוששים להתלמד ולהתרגל לעלות על בתים בעלי שלוש מכפלות... לוא ראה איך צעירים בני עשירים מטפסים ועולים על בתים בעלי שלוש מכפלות ולא ייראו ולא יפחדו" (*).

יסוד האגודה היה האות הראשון לתיקון עסקי הציבור בעיר. אחר כך החלו הציונים, ביחוד הצעירים שבהם, לשים לב לתיקון החינוך — ושפרוהו. אך זוהי פרשה מיוחדת, פרשה מזהירה בתולדות העיירה, וראויה היא לתיאור מיוחד.

(*) "הצפירה", תרס"א גליון 127.

ה

מלבד הסוחרים והסוכנים, שעסקו בהספקת החמרים הגלמיים לבתי החרושת ובהפצת האריגים בערי המדינה — היו ישר בני העיר עוסקים בעיקר במסחר ובמלאכה, והמסחר — ברובו פעוט היה. חוץ מעשרים או עשרים וחמש חנויות גדולות או בינוניות היו שאר החנויות דלות מאוד, גדלן ד' על ד', ויש שנמצאו בצריפי עץ שהעמידו בשוק. ההון המושקע בחנויות הללו היה קטן מאד — שתיים שלש מאות רובלים, ואף זה לא היה רכוש החנווני, כי סחורות לקח בהקפה. שאר התגרנים היו מעין רוכלים — מחזיקים סחורתם בביתם, ומוציאים אותה עם בוקר לשטחה על גבי אצטבאות בשוק, ולעת ערב הם שמים מרכולתם אם בסלים ואם בשקים וחוזרים לביתם.

ברוב ימי השבוע היו החנויות הקטנות ריקות כמעט מאדם וריווח של זמן בין לקוח ללקוח, והחנוונים יושבים בטלים לפני חנויותיהם, ושכנים וסרסורים וסתם הולכי בטל המצויים בחוצות נגשים אליהם לשוחח אתם שיחות של מה בכך, וכשהשיחה מתקלשת ותכנה מתנדף יבואו השיעמום והפיהוקים. שעה זו של ריקניות כשרה היתה ללשון הרע, לדון במצבם של בני העיר, מי עולה לגדולה במסחר ומי מתקרב לפשיטת הרגל, מי — משאו ומתנו באמונה ומי — מאזני מרמה בידו, מי נתמזל בשידוך הגון ומי השיא את בתו לשוטה או ללא יצלה, מי מחסר נפשו מטובה בגלל קמצנות ומי מבזבז יותר מחומש על מעדנים ושולח את אשתו למעינות הישועה והרפואה, וכיוצא באלו השיחות של מבלי עולם.

היה יום אחד בשבוע שטרדתו מרובה — זה היה יום השוק, אליו נשאו את נפשם כל הסוחרים. ביום ההוא נאספו איכרי הסביבה למכור את יבול אדמתם, את בהמתם ואת עופותיהם, ולאחר קבלם את הכסף במזומנים נפוצו בעיר, בין החנויות, לקנות את כל צרכיהם. יום זה נשתנה מכל הימים. סוחרי העיר היו קמים

עם שחר, רצים לבית התפילה לגמור את תפילתם בבוקר השכם או מתפללים בביתם כשהם עומדים על רגל אחת, כדי למהר לצאת אל השוק. אף הנשים היו מקדימות לקום ולעורר את בניהן הקטנים עם הגדולים, להורותם מה יאכלו ומה יקחו אתם אל ה"חדר", מכיון שהן עומדות לצאת אל השוק ולא תחזורנה עד ערב. החנויות נפתחו בשעה מוקדמת, והחנוונים חיכו באורך רוח לקונים.

ביום כזה אהבתי לקיים את דברי הכתוב „אקומה נא ואסובבה בעיר“, לראות את השוק בהמונו. שני שווקים היו בעירנו, האחד למיני תבואה, והוא למול ביתנו, והשני בככר מרובעת גדולה, עטורת בתים, לשם ממכר בהמות דקות וגסות: סוסים וכבשים, אילים ועגלים, פרות ועזים. השוק אשר לעומת ביתנו נתמלא עגלות שעמדו בשורות צפופות וריווח קטן בינותן, על יד כל עגלה עמד האיכר ושוטו תחת בית שחיו, ואשתו עטופת מטפחת צבעונין יושבת בעגלה, ויהודים ויהודיות מסתובבים וניגשים אל כל עגלה לבדוק בה ולראות מה בתוכה למכירה, זה ממשש בשק השיפון, מעלה גרעינים על כף ידו ומסתכל בהם לאור החמה, לראות אם נקיים הם ואין בהם תערובת מוך, וזה פותח פי שק אחד לרווחה, לראות אם תפוחי האדמה טריים הם ולא נתעפשו. אשה זו נוטלת תרנגולת מידי האיכרה, מרימתה בשמאלה ובימינה תמשש באחוריה, לראות אם שמנה היא התרנגולת, ואשה אחרת מתבוננת בסל הביצים, לראות את גדלן. המשא והמתן מתנהל בלהט ובחום מצד הקונים היהודים, בשבועות ובנדירים, בטפחיות כפים ובתקיעת כפים, ובחיכוכים והיסוסים מצד המוכר, וההמולה גדולה מאד. הסוסים צהללו, התרנגולים קראו, האווזים קרקרו וגעגעו, הפרות געו, והחזירים שהיו עקודים השמיעו פתאום קול חרחור ונהק. נערים וילדים היו מתהלכים בין העגלות, ניגשים בחרדה ובהיסוס אל סוס, מחליקים בזהירות על גבו, מתקרבים ופושטים ידם אל זנבו, לתלוש שערות ארוכות למלאכת ה"כינורות". האיכרים והקונים היהודים מגרשים את ה"שובבים" ומוזהירים אותם על סכנת בעיטה. ואמנם מעת לעת קרה מקרה לא נעים: עומד

לו הסוס במנוחה על אבוסו ולועס את מספואו, כבריה תמימה שלא תדע מזימה, ופתאום והוא מרים את רגלו החסונה ובוועט, ואוי לו לקרב אליו. הילד נס כל עוד נפשו בו. בינתים נראה בין העגלות איכר מחזיק בידו בקבוק יין שרף שקנה בחנות הממשלה, והוא שובר את צוארי הבקבוק בהכותו בו בגלגל העגלה, מרים את הבקבוק אל פיו ומגיה את היי"ש, ואחר כך הוא מעווה פניו ומקנח את שפתיו הלחות בשרוול חמילתו.

דרך האיכר בקנותו כובע או מגפים או פרווה או אפילו עששית זולה היתה להביא עמו חבורה גדולה של "מבינים": את אשתו, את אחיו ואחותו, את דודו ומסרפו, את שכנו ואת ידידו. כי יחסו של האיכר אל היהודי הקונה או המוכר עמד על החשד, שמא ירמנו, על כן עליו לעמוד על משמרתו, לבדוק ולחזור ולבדוק, וכל בני חבורתו יהיו מסייעים עמו. אגודת מכירים זו כשנכנסה אל החנות בחורף — נפחם היה מרובה: כל אחד מן החבורה היה לובש אפודה חמה מוצעת מוכין ועליה אדרת עורות כבשים — צמרה מבפנים וגלדה מבחוץ. איכר לבוש כך — רחבו גדול מקומתו, כולו כחבית מעוגלת. חבורה של ארבעה חמישה איכרים ואיכרות תפסה את כל חלל החנות, ואין מקום פנוי מהם. החבורה נכנסה בצוות, הלקוח עם סגל יועציו, מוכנים למלחמת המקנה. כולם החלו ממשמשים בסחורה, פורשים אותה כשמלה, בודקים בה מפנים ומאחור, מחפשים בכל מקום של צנעה, עומדים על פגמים וחסרונות, שואלים על המחיר, מציעים פחות מחצי שוויה של הסחורה, שומעים לדברי החנווני בזהירות ובחשד גדול, מפרכים את דבריו, אומרים לו גנותו בפניו, ויוצאים אל חנות שניה ושלישית לבדוק גם בה, וחוזרים לפעמים אל החנות הראשונה. בשעת המשא והמתן היו בני החבורה מטייפים בעיניהם לכאן ולכאן, שמא יעלים החנווני עינו ממקום אחד, ואז יקנו איזה חפץ במשיכה. על כן היו אשת החנווני ובני ביתו נאספים ביום השוק אל החנות להשגיה בשבע עינים על בני הכנופיה, לבל יקחו מן האצטבאות לשים אל כליהם. בינתים היה החנווני משבח את סחורתו, נשבע כי המחיר שקבע הוא ה"אחרון", וממנו אין לגרוע, נוטל את יד האיכר ומכה עליה

בכפו לאות כי נגמר המשא והמתן ב"כי טוב" והגיעה השעה לפתוח את הארנק — אך הלקוח מסרב ועומד על דעתו, וככל אשר הוסיף החנווני להתלהב ולהאיץ בו כן גדל חשדו של הלקוח והיה מהסס, ואף כשהיה מוריד את ארנק העור שהיה תלוי על צואריו וחבוי על חזהו מתחת לכותנתו, לשלם את מחיר החפץ — היו ידי רועדות והוא חוכך ומפקפק, וקשה עליו הפרידה מן הפרוטה כפרידת הנשמה מן הגוף. הדיון במקנת חפץ שערכו רובל או שנים היה יכול להימשך שעות, עד שהיה קולו של החנווני מצטרד וכף ידו צבתה מרוב טפיחות, וכתום יום השוק היה החנווני שב אל ביתו שבור ורצוצ, קולו נחבא ולבו דוה.

בין החנוונים הקטנים שררה התחרות חריפה מאוד. זו היתה מלחמה על פת לחם במלוא משמעה. כי בא איכר אל השוק והתהלך בין הצריפים, היה כל חנווני — או אשתו הממלאת מקומו — עומד לפני חנותו ומושך את הלקוחות: אותו את הקונה בדש בגדו ומשדלו בדברים, מקלס סחורתו ונשבע לו בהן צדקו כי ימכור לו בזיל הזול, בלי ריווח, ולפעמים יזהירו מפני מתחרו הרמאי.

ובאשר להתחרות ניתנה האמת להיאמר כי גדול היה כח האשה מכת הגבר. כי "המין היפה" הצטיין בלשון שנונה ובכשרון הדיבור וההמצאה לקללות ולאלות, לחירופים ולגידופים. שתי חנווניות שכנות שהיו מושכות לקוח אחד, זו לחנותה וזו לחנותה, חזקה עליהן שהדבר ייגמר בקטטה, ובמשך רגעים מספר תשכחנה את סיבת הדבר ותיכנסנה לעובי המריבה ותתחלנה במחלוקת לשם מחלוקת, ועמדו זו כנגד זו כשני תרנגולים המוכנים לקרב, והשליכו שיקוצים זו על זו. השכנים היו שומעים ונהנים, כי זכו לצפות בחזיון שעשועים חינם אין כסף, ומלבד הקללות הממולחות והמפולפלות היתה כל אחת מגלה את קלון חברתה, מזכירה לה עוונותיה מימי נעוריה, ואת עוון הוריה ואבותיה, ואת מעשי בניה ובנותיה, וסודות המשפחה נעשו קנין הרבים. אולם יש והנשים עברו מדיבור למעשה, ואחזה אשה בשער חברתה, למשוך

בית ספר לבנות, שנוסד ע"י הציונים שבעיר
 היושבים בשורה הרביעית הם המורים (מימין לשמאל): זיגדא שורקין, מאיר
 (נפטר בישראל), לוי ריקליס (בישראל), שרה טבעניק, פיגא בלאט-לכטמן.
 שבע מילגרואם, ישראל
 לכטמן (פיגא וישראל לכטמן הם בישראל)

אגודת פרחי ציון, שנוסדה בשנת תרס"ח (1908) (כולם בני חמש עשרה)
 העומדים (מימין לשמאל): אברהם פלינובסקי, יוסף ליפשיץ, ישראל טייכר (נפטר בישראל), שלמה
 כץ, חיים מילגראם, שלמה גרינובוים, משה דניץ
 היושבים (מימין לשמאל): נטע בן יוסף בלנק, דוד בן מרדכי ליסר, יוסף גוטמן (בסיניסטיני), נטע בן
 יהודה בלנק, חיים הערמן

ולמרט, להכאיב ולהדאיב, אז לא יכלו עוד הניצבים להתאפק, וניגשו אל הלוהמות ואחזו בהן ביד חזקה והפרידו בין הדבקות. אך שנאת ההתחרות עזה היתה כמוות, ובפגוש הנשים זו את זו לאחר המריבה היו עיניהן יורות חיצו איבה.

בגלל רוע המצב הכלכלי — מספר העניים גדול היה אפילו בעירתנו המוצלחת — היתה ההתחרות עצומה מאד, ולא הרבתה שלום. היה היו בעירתנו כשלש מאות סוחרים שהיו קונים את תבואת השדה מן האיכרים ומוכרים אותה בריווח מועט לסיטונים. שהיו מוציאים את החיטה ואת השיפון ואת הכוסמת לחוץ לארץ. ביום השוק היה האיכר מביא את עגלתו הטעונה מיני תבואה וירקות ופירות ותרנגולים ואווזים וברבורים וביצים. שורות שורות של עגלות התנהלו זו אחר זו. סוחר תבואה היו מתכנסים אל השוק ושואלים לו לכל איכר: מה הבאת? בכמה זה עולה, וכיצא באלה, והאיכר מתגרד בפדחתו, הופך את הענין בלבו, וקשה לו לבוא לידי החלטה מה לדרוש ואינו רוצה למכור עד שיבוא לפניו קונה שני ושלישי וישמע את הצעותיהם. מה עשו הסוחרים שהיו להוטים אחר הקניה? התחכמו למתחרים בהם ויצאו מן העיר אל הדרכים לקדם את פני האיכרים ולקנות את תבואתם מידם עוד קודם להיכנסם אל העיירה. מכיון שכך החלה התחרות בקידום פני האיכרים. אף המתחרה יצא מחוץ לעיר, והרחיק ללכת מחברו, בא השלישי והרחיק עוד יותר, כך השתדל כל אחד להקדים את חברו, והאיכר הרואה להיטות גדולה זו נכנס חשד בלבו שכל היהודים האלה אין עיניהם אלא לתבואתו, לקנותה מידו בחצי המחיר. וככל אשר הרבה הקונה להעלות את מחירו כן גדל חשד האיכר וכן הרבה להרהר אחר כוונותיו של היהודי, עד אשר גרש את הקונה מעל פניו ונסע אל השוק, לראות מה ישיג שם. ואם הצליח הסוחר בדרך לקנות שק שיפון או תבואה אחרת היה מעמיס את השק על שכמו ונושאו עד בואו אל הסיטוני ומוכר לו מקנתו בריווח של פרוטות.

1

בעלי מלאכה היו לרוב בעיירתנו — כשמונה מאות במספרם — ומכל המקצועות. חייטים לבגדי גברים וחייטים לבגדי נשים, סנדלרים ונגרים, פרוונים, כובענים ורצענים, גם חבתנים, פחחים ונפחים, צובעי בתים וציירי שלטים, שענים וצורפים, אופי לחם וכעכים וכובשי תפוחים — וכל מלאכה שהיתה לה דרישה כל שהיא. הם היו אומנים, אך רובם לא יכלו לזכות לשם אמנים, כי לא ידעו את מלאכתם כראוי. מאין למדו? שוליות היו אצל בעלי מלאכה, אלא שבראשית לימודם נשתעבדו לשני אדונים: לבעל המלאכה ולאשתו: נושאים את סל האוכל מן השוק, מטאטאים את הרצפה, מוציאים את עביט השופכין החוצה ועוסקים בשאר שירותים חשובים כשהם לעצמם, אבל אינם מביאים לידי התקדמות במלאכה. גם מוריהם ומלמדיהם הוותיקים לא היו מסוגו של בצלאל בן אורי, ומלאכתם לא זכתה לשם „מלאכת מחשבת“. הדרישה אחר עבודה נאה לא היתה נפוצה ביותר, כי לא העריכוה וגם לא השיגה יד רוב המזמינים לשלם בעדה. רק העשירים והאמידים ביקשו לבוש נאה והולם, והקהל ברובו מזלזל בזה ואינו רואה דופי בחסרון יופי. העיקר הוא „התכלית“. לא נתפר בגד אלא לכסות על מערומי הגוף ולחממו בעת קרה ואין עושים נעל אלא להגן על הרגלים מנזק, מפגע ומנגע. ומה נפקא מינה אם גדול הבגד מן המידה? וזכורני שהיה לאבי גם בית מלאכה למעשה כובעים, והיה לנו פועל אחד, נטע שמו, בחור שהיה סמוך על שולחנו ודר באחד מחדרינו בביתנו. והיה בחור זה מקפיד על לבושו: חלוקו צחור ומגוהץ, ולפני לכתו לישון היה מיישר את מכנסיו ותולם בקולב לבל יקומט מקום קיפולם, וכשהיה יוצא לטייל היה הדור בלבושו, — והיה משמש נושא לצחוק. ראו נא במה בחור זה מתגנדר? ואם יקומטו המכנסים — מה בכך? לשם מה טירחה זו?

שוליות בעלי המלאכה היו נחשבים על עליזי העיר. מעוטם לומדים מלאכת אבותיהם ונתקיים בהם הפתגם: „מעשי אבות סימן לבנים“, רובם מתאמנים במלאכה אחרת דווקא. שכן חש

כל אומן בסבל אומנותו, וה"שדות הרחוקים נראו ירוקים". ידעו ידעו המתלמדים הללו מה צפון להם בחיק העתיד, כי לא יוכלו לומר "נחלתי שפרה עלי", אבל לא נתלבטו בשאלות "מה ילד יום". ויען אשר ידעו כי בצאתם לרשות עצמם לאחר נשאם אשה יטעמו טעמה של דלות, החליטו ליהנות מן החיים כל זמן שהדבר בידם. על כן נשמע מבתי המלאכה קול ששון וקול שמחה, קול שוליות שרים שירי קודש ושירי חול, שירי אהבה ושירי התול, ומספרים זה לזה דברי בדיחה, ולא פסק צחוק מפיהם כל הימים.

ז

הלומדים מלאכה לא קיוו לגדולות, אבל דרכם היתה ברורה לפניהם. לא כך היתה דרכם של בני בעלי בתים. הם היו לומדים, מעוטם בבית המדרש ועוסקים בתלמוד ורובם לומדים בביתם "השכלה", כלומר: קוראים את הספרות העברית החדשה ולומדים שפת המדינה וידיעות חול מפני מורים או מתלמדים מעצמם ומרבים בטיולים ובשיחות רעים. מעטים התכוננו למקצוע מסוים, כגון לעסוק ברוקחות או ברפואה או בדת ודין, והרוב לומדים סתם, משום שאין זה נאה לבן טובים שלא ללמוד. בהגיע הבחור לפרקו היו השדכנים באים ומציעים לפני הוריו שידוך "הגון", וכשיצא הדבר לפועל היה החותן קוצב כמה מאות רובלים נדוניה ומבטיח מזונות לשנה או לשנתיים, ואף ליותר מזה, איש לפי מעמדו, עד שימצא האברך את דרכו בחיים. החתן נשא למזל טוב את הנערה לאשה, מסר את דמי הנדוניה בידי אדם "בטוח" וקבל ריבית. אבל חדשי המרגוע או "ירחי הדבש" עברו מהר. החותן הבטיח מה שהבטיח על יסוד הפתגם "מאן דיהיב חיי יהיב מזוני" (ה' הנותן חיים יתן גם מזונות) וחיכה לנס. הנס לא התרחש והפתגם לא נתאשר. הזוג הצעיר היה למעמסה על ההורים הדחוקים.

בימים הראשונים לאחר החתונה היה האברך מסלסל בלבשו ובשעריו, הולך אל בית המדרש, נפגש עם חברים ומתפלפל עמהם, ושב אל פיתו האפויה ואל כוסו המזוגה, והחותן והחותנת נוהגים בו כבוד ומעלימים ממנו את דחקם ואינם משיחים את דאגתם

לפניו, אבל אין הדוחק נחבא אל הכלים ובאה שעתו להתגלות, במוקדם או במאוחר. אנחות וקובלנות על צוק העתים פרצו מן הלב ונכנסו ללב האברך, המזונות שניתנו לו תחילה בשופי — הלכו ופחתו בכמות ובאיכות, והגיעה השעה שפסקו להסביר לו פנים ורמזו לו רמיזה דקה או גסה שלא ייטיב לבו על חשבונם. אז עמד האברך לפני שאלה חריפה, שאלת „מה לעשות“. התועה בדרכי החיים לא ידע לאן יפנה. הברירות היו מעטות: להוציא את ממונו מידי „בטוח“ ולתיתו לחנונים ולסוחרים קטנים ברבית גבוהה — ולהפסיד, כי מי יודע אם תשיג ידם להחזיר לו את המלוה; לשתף עצמו לסוחר הנצרך לכסף — ולהפסיד. כל הדרכים היו מוליכות אל ההפסד. וסופו של דבר היה שאל הקהלה נוסף עוד אחד שהתפלל בכוונה: עוזר דלים, הושיעה נא!

עשירים מספר התפרנסו מעסקי ריבית ונשך, או בעיקר מריבית ונשך. הם היו מלווים סכומים קטנים, מחמשים רובלים עד כמה מאות, לאיש איש לפי ערכו, והלווה התחייב לשלם את הקרן בשעורים קצובים מדי שבוע, ולצרף לזה את הריבית, ולגמור את תשלום כל החוב במשך שנה. בכל יום ששי אחר הצהרים היו אנשים ונשים, נערים ונערות, נוהרים אל בית המלוה להביא לו את דמי השבוע. המלוה היה יושב ברחבות אל שלחנו, מונה את השטרות ואת המטבעות בישוב הדעת ובכוונה גדולה, כעובד עבודת הקודש, בודק ורושם בפנקסו. עשירים אלו, המלווים בריבית, הגיעו למידת הקמצנות, לרגל גלגולם בפרוטות של ריבית. כעכברים היו שוכבים על דינריהם ויש שהיו מחסרים את נפשם מטובה. והיה מלווה אחד, שלא נמנה אמנם עם העשירים הגדולים, שהביא את מידת הקמצנות לידי שכלול גדול, ואף על פי כן לא הצליח ביותר. גופו לא עמד בנסיון ונפשו נפחה ברעב.

ח

יחס שכנים ומכירים זה לזה היה טוב, על פי הרוב. יום יום היו בעלי הבתים נפגשים בבית התפלה ובבית המדרש ומבלים שעה בשיחות בענינים העומדים על הפרק, ומספרים זה לזה חדשות

מעניני העיר והעולם. בחורף היו שכנים נכנסים איש לבית רעהו לשם שיחה על כוס תה. מדי שבת ומועד היו קרובים וידידים מבקרים זה אצל זה, וכן במוצאי שבתות. חג החנוכה היה זמן המשתאות המשפחתיים. אז היתה האשה מטגנת לביבות ממולאות דייסה או תפוחי אדמה, מוסיפה להן דלדולי שומן, מעלה מן המרתף את יין הדובדבנים הטוב, והשכנים הקרואים או הבאים מהתעוררות עצמם יושבים אל השולחן הערוך בחדר האוכל המואר והמוסק יפה ואוכלים ושומעים לספורי המעשיות או למעשי הפלאים של החסידים, והנפש מתרוממת והלבבות מתקרבים והידידות מתרבה.

הנשים היו מתרעות זו עם זו ומסייעות זו לזו. כל אשה אמידה היתה קונה אווזים בחורף, מפטמתם ומבריאתם, וכשדשנו הזמינה את השוחט לשחטם. אז נאספו שכנותיה אל מטבחיה, הניחו את האווזים על גבי ספסל ארוך, והנשים ישבו בשורה, אשה אשה על כסאה לפני אווז אחד ומורטת נוצותיו. ככה ישבו, כולן מורטות את הנוצות וממתיקות את שעות עבודתן בשיחה נאה על הא ועל דא. לאחר שנמרטו הנוצות והופשט עור האווזים לשם טיגון שומן לפסח ולימות החול, היתה כל שכנה נוטלת אווז אחד לביתה — כי לא יכלה בעלת הבית להשתמש בבשר כל האווזים בשבוע אחד או בשנים. וכשהגיעה שעתה של שכנה לשחוט את אווזיה היא החזירה את החוב. יצא שהיה בשר אווזים לחבורה של שכנות לכמה וכמה שבועות.

בימים ההם, בימי נעורי, קרוב לשנת 1895, התפשט מנהג הקריאה בחבורה. והגורם לכך היה הסופר העממי שלום עליכם, שהביא אור החיים ושמחת לבב למשכנות ישראל הנוגים. בימים ההם הופיעו מונולוגיו וספוריו הקצרים בקונטרסים קטנים ונמכרו בזול גדול, קונטרס באגורה בת חמש קופיקות. חוברות קטנות אלו התפשטו לרבבות. זכורני שאל חנותנו הגיעו קונטרסים אלו בחבילות של מאות, ורבו עליהם הקופצים ונמכרו במשך כמה ימים. הקונטרסים היו נקראים במסיבות בית, ועל כל בדיחה ושיחה וניב ודבר ריב של אשה בעלת לשון, וגבר בעל המצאות, היתה החבורה פורצת בצחוק והשומעים מרבים בשבחו של הסופר.

ביחד התענגו הרבה על הסיפורים והתיאורים הלקוחים מעולם המציאות, מן העולם הקרוב להם כל כך, את תיאורי מנחם מנדל המודרני, הבהול והפזיז והרודף קדים, שכל האכזבות שבעולם אינן מקררות את חומו ואינן מנדפות את הזיותיו, ועם כל ניצוץ של אפשרות פעולה והמצאה וריוח הוא דואה שוב על כנפי הדמיון ועולה על ענני התקווה וטס ישר אל אכזבה חדשה; השדכן המבוהל הטורח לזווג חתן וכלה, ושוכח מרוב בהילותו לשאול יפה למי הזכר ולמי הנקבה, וזוכה להזמין לפונדק אחד שתי בתולות, התרעומת והרוגז ומפח הנפשות הנגרמים מזה והגיחוך שבמצב; ושיחתו של הסוכן לביטוח החיים הנוסע ברכבת ומשתדל להשפיע על בן מסעו להבטיח את חייו אצלו, והשני מסכים שהביטוח דבר חשוב הוא ואין כמוהו להגנה, ולבסוף מתגלה הדבר ששניהם אחים הם לאומנות אחת, ושניהם התכוונו לדבר אחד, להבטיח איש את חיי רעהו, וכל אחד קיווה לשכר, עד שהטעות נגלית — כל אלה שיעשעו את העם, אף גם חינוכו. את אשר לא עשתה התוכחה עשה הצחוק. (תלישותם של רודפי קדים, אנשי האוויר האורגים את מסכת חייהם מקורי עכביש של הזיות הבל ותחבולות בלימיות — גילו לפני הקוראים והשומעים את בלימיות חייהם ואת אוויריות מעמדם, ושימשו מנוף להערכה עצמית). אפשר לומר כי סיפוריו של שלום עליכם עשו הרבה לתעורר ההכרה החברתית בעם, את הכרת מעמדם האמתי ופגמיו.

ט

משטר החיים בעיירתנו היה קבוע ומסויים. כל תושביה נשתעבדו למסורת אחת. הם הלכו בדרך סלולה ואחזו במנהגים מקובלים ובנוהג יציב ללא חליפות רבות. השנה נחלקה לשבועות, והשבוע לימים, וחמדת ימים יום השבת, יום תענוגות, — על כן היו כל ימות החול כפופים לו וטפלים לו. כשיצאה האשה השוקה לקנות תרנגולת, ואף אם היה יום שלישי בשבוע, לא קנתה את התרנגולת או את האווז ליום החול, כי אם ליום השבת.

אין היהודי גרגרן ובעל תאוה שיתעדן ביום פשוט בבשר תרנגולות ואווזות — די לו בבשר כבשים שמחירו זול והתרנגולת נועדה ליום העונג. הניף מוכר הדגים לפני האשה תנופת התהדרות קרפיון שמן ומפרפר, והאשה התענגה למראהו וטעמה אחד מששים מתענגות בעלה על מאכל דשן זה — כוונתה היתה לליל שבת, לאחר קבלת שבת. חמישה ימים עברו בעמל עבודה ובדאגת פרנסה ובטרדה גדולה ובמהומה של ה־הא. אבל במה נחשבו ימי חולין אלו? הבשבילם כדאי לחיות? לולא יום השבת, יום האורה, לא כדאי היה לשאת עמל הימים האפורים. אין אלו אלא ימי הכנה ליום הגדול, יום השבת! ביום חמישי בלילה, אור ליום שישי, עת שכבו בני הבית לישון, עוד היתה האשה ערה, כשהיא לשה את הבצק או אופה את החלות ואת העוגות ליום השבת. ביום השישי כבר הורגש ריח השבת בכל מתיקותו. ארוחת הצהרים היתה קלת משקל, מעין טעימה לצאת ידי חובת אכילה. לא מנת בשר שיש בה ממש, אלא שיריים ונתחים ממינים זולים, כגון: טחול וכבד ויותרת הכבד עם רוטב וירק ופת לחם — זוהי כל הסעודה כולה. עם צהרים כבר נשמע קול השמש המתהלך בשוק וברחובות ומכריז ומודיע:

יהודים, לבית המרחץ!

לאות כי כבר הסיקו את התנור והיורה נתמלאה מים רותחים והבית נמלא אד, ומיד נראו בעלי בתים ובניהם הקטנים יוצאים מבתיהם, חבילת לבנים חדשים תחת זרועם, והם יורדים אל רחוב בית המרחץ שבמורד העיר. כעבור שתיים שלוש שעות הם חוזרים, פניהם מזהירות, פאותיהם נוטפות ולובן חלוקם החדש מנצנץ משחור בגדיהם. מעדנות יצעדו איש עם שכנו, משוחחים בענינים שונים, תורה וחיים וחסידות, נפרדים ופונים איש לביתו. שם תכין להם האשה כוס תה רותח וקטניות מבושלות וממולחות, האיש ישב לשתות את התה בנעימות ולקרוא שיר השירים, ובגמרו — ילבש את בגדי החמדות ויתכונן ללכת לבית הכנסת לקבלת שבת.

הבית כולו מתכונן ליום זה. בשוב הילדים מן החדר בשעה מוקדמת תחוף האם את ראשם, תלבישם בגדים חדשים, והילדים

ירגישו את עצמם כבני מלכים ולא יצאו להשתובב עוד, לבל ילכלכו את בגדיהם. הם יחכו בקוצר רוח עד שיגש אביהם ויאחז בימנים ויחד ילכו אל בית התפילה. רק הילדות והנערות אשר הביקור בבית התפילה אינו חובה להן — הן תתכנסנה חבורות חבורות, נערה נערה וצמתה העשויה ושמלתה המגוהצת, והן לוחשות ו"מסתודדות" על צפונותיהן וצחוקן העליו והצוהל נשמע למרחוק. באותה שעה יוצאות חבורות הבוגרות והמתבגרות לטייל בכביש ועיניהן מטייפות, לראות מי משיגה ביפין.

שיא העונג לבני הנעורים ביום השבת היה הטיול. בליל שבת, לאחר הסעודה, בליל סהר, יצאו הבחורים והבחורות, גם המתבחרים והמתבחרות, אל הכביש, שהוא דרך המלך, לבושים הדר, בחור בחור וצוארון חלוקן מבהיק בלבנו, ועניבת משין הצבעונית מושכת עין, ושערו עשוי יפה והמשקפים צובתי האף על עיניו, וכובעו המודרני מושם על ראשו בדרך התגנדרות, וכל בחורה — שערותיה חפופות ומסורקות, ולסוטתה הצחורה מבהיקה בברק משיה, וריח בושם קל נודף ממנה. והצעירים והצעירות מצטרפים לחבורות חבורות, של שלשה וארבעה וחמישה, והולכים יחד ורואים את אשר לפניהם ופוגשים חברים ומכירים, ודורשים בשלומם, ומשוחחים בנועם ובשמחת לבב. ומיד הם עוברים לדברי ספרות וחכמה. אם בחורים הם ידברו על השיר האחרון ועל הסיפור האחרון והמאמר האחרון ב"השלוח" ואם נצטרפו להם בחורות תסוב השיחה על טולסטוי וטורגיניב ודוסטוייבסקי, ומהם אל גורקי ואל שאר הסופרים החדשים הפותחים לפני קוראיהם עולמות חדשים וטיפוסים חדשים.

טיול ליל שבת היה שני במעלה לטיול הגדול שחל למחרתו בשבת לפנות ערב. אז השחיר הכביש מרוב הטיילים. לא רק בני התשחורת יצאו אז, אלא גם בעלי בתים עם נשיהם וכל איש אשר לא מת עדיין יצר החיים בנשמתו. סוחרים וחנוונים מרובי דאגה, דחוקים בפרנסתם, שוליות בבתי מלאכה, תופרות היושבות כפופות כל הימים על מכונותיהן ומחטיהן, מבשלות ומשרתות השומעות

חרפתן מפי גבירותיהן — כל אלה התפרקו את דאגות יומם, וקמטי פניהם נתיישרו, ועלה ענן היגון מעיניהם, והתהלכו בהרחבת הדעת וברגש ריעות וחובה, והרגישו בחמדת העולם והחיים. נער שנתבגר ולבש פעם ראשונה חלוק מגוהץ וצארון קשה ועניבת משי צבעונית — היה מתבונן בעוברים אם יתנו דעתם עליו ועל לבושו ואם ידעו כי בא לתפוס מקום בחברת הגדולים. בחורה המתקרבת לפרקה, חפופת ראש, קלועת צמה ארוכה וענודת סרט, וחרדת לב — בוחנת את העוברים בעיניה, את הצעירים, לראות מי ישגיח בה ויתן דעתו עליה, וכל מבט נתון לה — יעורר בה הרהורי נועם. זוגות צעירים לאחר נשואיהם מראים לכל את חמודות בגדיהם, ובעלי בתים המיושבים בדעתם — מדברים על עניני העיר ומצב המסחר. הטיילים הולכים ומצטופפים, טורים עולים וטורים יורדים, ומרפק במרפק יגיע, וכל אחד מרגיש שהוא חלק מכלל, שגדולה הקהלה — וירבה הבטחון בלב.

הצעירים, בני הדור החדש, לא הבדילו עוד כל כך בין קודש לחול. ולא גרסו עוד שלא נבראו כל ימות השבוע אלא לשמש את יום השבת. מבקשים הם תענוגות חיים בכל עת מצוא. הנה בא אופה חדש ופתח חנות חדשה בעיר החדשה — חנות של עוגות מתיקה אשר כמותן נמצא רק בכרך הגדול, עוגות עשויות שכבות שכבות של שוקולדה ועל גביהן מעין קצף של חלמון ביצים ותות או דובדבן תקוע בו. יש צעירים הבאים שמה ערב ערב לאכול ולהתענג. הם עושים זאת כמעט בצינעה, ראשית מחמת שיש בזה בזבזנות, ושנית מי זה יעיד על כשרותן של העוגות? הם נכנסים בשעה של לא יום ולא לילה, ומשם יצאו אל הטיול הגדול, לפעמים בחורים ובתולות יחד, וירחיקו ללכת מחוץ לעיר. והחורים לא יתנגדו עוד, מעלימים הם את עיניהם ולא יראו אוו, אם אך ישמרו את התנאי להתהלך עם בת בעלי-בית הגון, לפי כבודו וכבוד משפחתו ומעמדו. ויש אשר ביום שלג, יום כפור, נשכור לנו, חבורה של צעירים וצעירות, עגלת שלג מהודרת הרתומה לסוסים אמיצים ונצא למסע של שעה ושתיים על גבי חלקת השלג שבדרך המלך, והקור מעודד ומחזק, ואנו שמחים יצוהלים מרוב אושר, ושמחת חיים.

כך משמשים ישן וחדש בערבוביה. עדיין הסדר הישן שולט וקובע את החיים, אבל על פתחו עומד נוהג חדש, והוא מתגנב אל תוך הבית פנימה וקונה לו מקומו. אין התנגדות גדולה, ואין התפרצות ואין מרד. הצעירים חיים בשלום עם הוריהם, ומניחים תפילין ומתפללים, והולכים ביום השבת וביום חג ומועד אל בית הכנסת ומקיימים כל מנהגי ישראל, ואפילו מנהג שאין בו חשיבות יתירה, והוא אך נכבד בעיני נשים ועמי הארצות, כמנהג סבוב כפרות, וכיוצא בו. אף הבחור מרים את התרנגול הניתן לו מעל לראשו, סובבו ואומר „זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס לחיים טובים” — וצוחק משוב לב, אבל אינו מרגיש את החובה הקדושה שהרגיש בחור הישיבה שיצא לתרבות רעה להילחם ב„אמונות התפלות”. ההורים רואים את בניהם לומדים למודים חיצוניים וקוראים ספרי השכלה ומקצרים בבגדיהם ובפאותיהם ולפעמים אף עוברים על לאו מפורש ומגלחים את פאת זקנם, ויוצאים לטייל עם בחורות, ואינם מוחים. זה הזמן החדש ואלה הן דרישותיו! אדרבה, ההשכלה תכשיט היא לדור החדש, והלשון הרוסית דרושה לחיים ולמסחר, והנער אשר אלה לו — תפארת הוא להוריו.

י

בהתפתחותם הגופנית היו תושבי העיר בכללם, ובני גיל העמידה והבאים בימים בעיקר, יהודי גולה טיפוסיים: נחשלים בהילוכם, צנומים, כפופי קומה ותשושי כח. ושני גורמים עיקריים בדבר: רובם היו יושבי אוהל ויושבי חנויות, אנשי ספר ואנשי עסק, בעלי מלאכה הדורשת ישיבת תמיד, כגון חייטים וסנדלרים — ללא תרגילי גוף באוויר צח. האספורט היה ב„בל ימצא”. ילד בקטנותו — היה מתחרה עם חבריו במרוצתו, משחק במשחק המקלות — לקלוע מקל אל חוטר קטן המונח על גבי שתי אבנים נפרדות ממרחק מבלי להחטיא, — שוחה בנהר בימי הקיץ ומחליק על הקרח בימי החורף. אף בימי ילדות אלה היה המשחק מעין חטא, בילוי זמן ללא „תכלית”. יהודי מכובד כשעבר וראה ילד

במשחקיו — היה ממלא את חובתו ומקיים מצות „הוכח תוכיח“: „נער של חומש אתה ולמה תבלה זמנך בהבלים“. ומכיוון שהחל הנער ללמוד גמרא — והמתחיל היה בן שש־שבע — החלו הכל מקפידים עליו ומשגיחים עליו, ודעת הרבים השפיעה על הילדים שיתביישו במעשה נואל זה, וכשגבר יצרם — היו מרגישים את עצמם כחוטאים, משחקים ומטייפים בעיניהם לבל יראם אדם מבוגר. וככל אשר גדל — כן גדלה רצינותו, הכרת חובתו להתעסק בדברים שיש בהם לימוד ותכלית. לאחר ימי הנשואים באו ימי הדאגה: הפנים נתקמטו, במוח הנדכא מתרוצצות מחשבות כל היום, למצוא מקור פרנסה. תחת משא כלכלת הבית כרע נפל האברך, ובמשך זמן קצר התוותה הדלות את תוויה על פניו ועל גוו ותעשהו „יהודי שבור“.

ואף על פי כן היו בני הנעורים מפותחים יפה. חפץ החיים פעל את פעולתו. אם טובה — עינה היתה צופיה על בנה ועל בתה שיאכלו וישתו, ורעים נעימים המתיקו את החיים והכניסו בהם משחקים וצחוק ולפעמים גם צהלה. אך הנה באה שנת העשרים, שנת המשבר, וקיפחה את הבחור טוב המראה וטוב התואר ובריא הגוף. בן עשרים ואחת חייב היה בעבודת הצבא — אלא אם כן היה בן יחיד להוריו או חלש או בעל מום ולא צלח למלחמה. בנים יחידים מעטים היו — בימים ההם לא ביקשו בני־אדם לדעת את סוד העוצר. בנים נחשבו לברכה ולא לקללה, ואשרי האם שבניה רבים. אבל להתגייס לא רצו. והדבר מובן: שלש שנים התאמנו בצבא — במשך הזמן הזה נתלשו הבנים מהוריהם, מלימודיהם, מעסקיהם, מהתכשרותם לחיים. למה זה ילך הצעיר לעבוד את עבודת הצבא הרוסי — מתוך נאמנות למלכות? מתוך רגשי תודה על הגזירות שגזרה מלכות הרשעה על ישראל חדשים לבקרים? בגלל ההגבלות שהגבילו את מקומות מושבותיהם ואת מקצועות פרנסתם ואת ביקורם בבתי הספר? ומה יעשה הצעיר היהודי בצבא? ההוא יימצא בין בני איכרים שונאי ישראל שיתעללו בו ונכנע לפקידים רעי לב? ואף שאלת המאכל הכשר לא שאלה קלה היתה. להתגאל בבשר חזיר ובמאכלי פיגולים — גם ההורים וגם הבנים בחלו בזה.

על כן ביקשו ההורים והבנים דרכים להיפטר מחובה זו. והדרכים שונות היו: כמה חדשים לפני הגיוס היו הצעירים הנקראים לצבא מתחברים לחבורות על מנת „להתענות“. הם היו ממעטים באכילה, וכשאוכלים — המה בוחרים במאכלים המביאים לידי שלשול, ממעטים בשינה, מבלים לילות תמימים בבתי המדרש ובבית חברים, מבלי תנומה, כדי לרזות ולהפחית ממשקל הגוף. לאחר כמה שבועות של עינויים וסיגופים החווירו הפנים ודמו לפני מת, והבחור היה צנום ונפול לחיים ומתנודד בלכתו. אבל אף בחור תשוש כח כזה לא נשתחרר לגמרי וכשנבדק ניתנה לו ארכה לשנה, ואחרי תום השנה נבדק שוב וניתנה לו שוב ארכה לשנה, ורק בשנה השלישית, אם ראו כי רבה חולשתו ואין לו תקוה — שחררוהו. במשך שלוש שנים היה הבחור מתענה ומסתגף עד שערער את יסודות בריאותו לכל ימי חייו. הוא יצא לחופש בעל קיבה מקולקלת, בעל עצבים מרופים ומועמד לכל מיני מחלות של תשישות. „מאושר“ כזה נשא אשה ונכנס למלחמת החיים כחרש נשבר.

וגרוע היה מצבם של אלו שהטילו בעצמם מום. נמצאו מיני „מומחים“ שידעו להטיל מומים בבני אדם בריאים. יש שהטיף מיני סמים בעין שהעלו עליה תבלול ולא יכול הנפגע לראות. יש שהטיף סמים חריפים באזנים ונקבו את עור התוף והיתה מורסה מתכנסת ונוטפת, והופרעה השמיעה ולכל רוח מצויה ואינה מצויה היה הנגוע מצטנן באזנו. יש שהיה נוקע את הרגל מן הירך והיה הבחור חגיר ופיסח, ויש שהיה ה„מומחה“ חותך את גידי הזרוע ומחברם במקום הפרק ולא יכול הבחור לפשוט את ידו. יש והשקו את המועמד לצבא מיני סמים והצהיבו פני השותה ועיניו כמוכה ירקון, ועוד מיני מומים ומחלות. מובן שהמומחה הבטיח שאין המום אלא לשעה, וכעבור זמן קצר ייעלם התבלול ותשוב לבחור הראייה כמקודם, והאוזן תירפא ותחזור השמיעה לתקונה, והרגל הנקועה תחזור למקומה ותלך למישרים, וגידי הזרוע יתרחבו ותהא היד פשוטה לקבל ולעבוד, והירקון יהפוך לבן ואדום — אך לא תמיד נתקיימו ההבטחות. וידעתי אומללים

כאלה לרוב: בן מלמד אחד בעירנו שנתקצרה ידו לא נתרפא ומאין ברירה בחר אף הוא את המלמדות-לפרנסה. וכן ידעתי אחד מקרובי שנתחרש מחמת הסמים שהטיפו באזניו.

רופאי הצבא וחברי הקומיסיות לבדיקת המגויסים ידעו על כל התחבולות הללו, אך קבל קיבלו שוחד והעלימו עיניהם והיו רוב המתקבלים לצבא בני בעלי מלאכה ובני עניים שלא פחדו מעבודה זו. היה היו בחורים ממעמד העובדים הרגילים בעבודה קשה, והלכו לקראת השירות בצבא ברצון. קוה קוו כי יאכלו שם לשובע והממשלה תספיק להם לבוש טוב, וימצאו גם לאחר יום העבודה שעות חופש לעשות מה שלבם חפץ. אבל היו אלו מעטים מאד ורוב בחורי ישראל השתדלו להיפטר מעבוד את הממשלה העוינת. והשתדלות זו הרבתה את מספר התשושים והנכים.

ישיבת היהודים בערים, בלי מגע עם הטבע, שיוותה להם אופי של חסרי אונים, יראים ונפחדים מכל כלב נובח וכל בעל חיים. כל נכרי מתושבי הפרברים — כלב היה לו לשמור את חצרו, לבל יבוא בו זר, אבל איש יהודי לא גידל כלב בביתו, וילד המשחק בכלב ומלטפו — ילד שובב הוא ומצווה להזהירו ולהרחיקו ממעשה אוון זה. היהודי היה על כן מפחד תמיד, ובראותו כלב מתקרב אליו היו פניו מחוירים ולבו הולם פעם, ומבקש דרכים להימלט מן החיה הרעה ולהציל את נפשו. על כן התייחס האיכר בן הכפר והנוצרי בן העיר אל היהודי כאל יצור חלש ולא פחד לנגוע בו לרעה.

ואף על פי כן היו בין היהודים גבורי כוח ואנשי זרוע, אשר לא רהו ולא פחדו לדבר עם אויב בשער. אלה היו בעלי המלאכה שעסקם בכלים גדולים וגסים, כנגרים ומנסרי קורות וחוטבי עצים, קצבים ובעלי עגלות, הרגילים בחיי חוץ ובהליכה בדרכים ויודעים לאחוז בשוט ובמלמד הסוסים. ביחוד יצאו מוניטין של גברתנים לקצבים. הם היו מבקעים ירכתי שוורים ופרות בקרדומותיהם על סדניהם ואוחזים בקפיץ ובסכין, וטיפת דם לא

הרעישה את עצביהם ולא לחצה את לבם ולא הביאתם לידי עלפון. וכשהיתה צפויה סכנת פרעות בישראל, כגון ביום שפרצה קטטה בין איכר ובין יהודי בשוק, אם האשים היהודי את האיכר בגנבה והדבר הגיע לידי מלחמת אגרופים, או כשהאשים האיכר את היהודי בתרמית והקטטה ללהב יצאה, ונתכנסו איכרים מבאי יום השוק להיות לעזר לבן אמונתם ולהכות ביהודים, ובני העיר נבהלו ומהרו לנעול את חנויותיהם ולהוריד את התריסים על החלונות — אז יצאו הקצבים מאיטליזיהם, מזוינים בקרדומותיהם החזים, איש איש מהם בעל קומה ובעל איברים מגודלים, וכשהרימו את כליהם מעל לראשי המתקוטטים נכונים למלחמה, באה חכמה בלב האיכרים ונתפזרו, ושני הנצים הלכו אל יהודי נשוא פנים להביא לפניו את דבר ריבם, והקהילה נשמרה משפיכות דמים.

הסופרים העברים ניסו לא פעם לתאר קצבים אלו, רבי אונים ואמיצי לב וגם "שואפי דמים". "בעצם — אמר מיכה יוסף ברדיצבסקי בסיפורו "פרה אדומה" — יש במעשה הקצבות ובהכאת הגרון בגוף של בהמה, ואם גם שחוטה, כדי לגדע יד ורגל או לשסע אותה לשנים, מעין אכזריות". אולם, "כעין אכזריות" לבשה בסיפורו דמות של אכזריות גדולה מאד. ש. ל. בלאנק אף הוא נתן לנו סיפור בשם "בשר" על עוז רוחם ואומץ זרועם של הקצבים. היה היה הטיפוס הכללי בערי ישראל והעיד שגם אנו נתברכנו במעט גבורת הגוף.

י"א

מה היה יחס המינים זה לזה בעיירה בימי נעוריי?
— שונה מאד מן המצב בזמננו ורחוק מאד מן הנוהג באמריקה. לא כטהרת "מלאכי השרת", כתיאורם של סופרים רומנטיקאיים, המזכירים את העבר במועל עינים ובאנחת געגועים ועוטפים אותו כסות קדושה, ולא כראייתם של רומנטיקאיים

ריאליסטיים, מטיפוסם של שלום אש וחבריו, המגלים נחשולי תאוה סוערת תחת צניעותן של טלית מצויצת ופיאות.

חיי המשפחה, חיי האישות, לא עמדו על האהבה החולפת, כי אם על החובה היציבה. כמעט כל השידוכים סודרו על ידי הורים ושאר בשר או על ידי בני מקצוע בעלי נסיון, על ידי שדכנים. יש אשר ראו ההורים תחילה את ה"קרן" (*), ויש אשר שלחו "בוחן" לבדוק בכוחו של החתן בתורה ובחכמה, ואת הכלה ביופי ובידיעת המשק, והסכימו לראיון של החתן והכלה, ויש שראיון ראשון הספיק לנתק את המשא והמתן. במקרה של הסכמה נפגשו החתן והכלה בבית הוריה, או באיזה פונדק, שוחחו, תהו זה על קנקנה של זו, והחליטו — אם היה בכוחם להחליט. עתים עמדו הבנים על דעתם והכריעו, ועתים הכריעו ההורים והבנים נכנעו להם ממורכ לבב — הכל לפי אופיו ותקפו של מזג. קני המידה וההערכה היו "יחוס" ונדונייה. הסוחר והחנווני היו במדרגה עליונה, סוחר ולמדן — לעילא ולעילא. חנווני עני ובעל מלאכה הנהנה מיגיע כפיו בריוות ולא בצער — החנווני קודם. וחלילה לבן טובים לנחות דרגה ולשאת בת אומן. בדקו לא רק ביחוס עצמו של החתן, אלא גם של קרוביו וקרובי קרוביו. (בעל בית שקולל בקרוב "בעל מלאכה" — היה בוש בו ומעלימו ומתנכר אליו, שלא ירד כבודו בעיני הבריות). וכמובן שסכום הנדונייה כוחו יפה וכלה שאין עיניה יפות וכיס אביה מלא — מצאה לה גואל במהרה. אדם שצורר כספו כבוד — הצליח "לקנות" לבתו חתן בן טובים, למדן וחכם. נערה עניה — אוי ואבוי לה. גם יפיה גם שכלה לא עמדו לה בשעת דחקה. ולפי המצב הכלכלי בימים ההם היה נוהג זה מוצדק.

לאחר הנישואים היתה שאלת הפרנסה בולעת את הנפש. האיש ואשתו — כל אחד עוסק בשלו, האיש בבקשת מזונות והאשה בהכנתם ובהנהלת הבית. אם פתח האיש חנות — היו שניהם, הוא ובת זוגו, משועבדים לה יום ולילה, כדין יהודים חנוונים קטנים

(*) החתן או הכלה, שהם העיקר.

גם באמריקה. בחיי הדת והחברה — היו פרושים זה מזו. כשהלך האיש ביום השבת לבית הכנסת — לבדו הלך, או עם בניו ומכיריו, והאשה צועדת לבדה ובמרחק מקום, לפעמים עם שכנותיה. אך לעתים רחוקות נראו שניהם יחד מהלכים לבית התפילה או חוזרים משם. זוג כזה נחשב על המודרניים.

בחיי הבית לא נראו סימני „האהבה“ החיצוניים השולטים בזמננו, ביחוד למראית עין. כינויי החיבה „יקירי“, „יקירתי“, וכיוצא בהם, שהזוגות משתמשים בהם בימינו אפילו בשעת קטטה ומרירות נפש — לא היו נהוגים אפילו גם בימי אהבה רבה. הם כינו זה את זו בשמותיהם הראשונים, לפעמים בסימני הקטנה, וליווי הרגש נשמע בקול ובניגון ובמבטים. רוב הזוגות חיו חיי שלום והסכמה. או חיי שיגרה וחובה. אם היו קטטות — מצען היה בתנאי הכלכלה. יאה עניות לישראל — אמר מי שאמר מחכמי התלמוד, אבל אין עניות מרבה שלום במשפחה. העוני והדכדוך קלקלו את היחסים.

אם נמצא זוג שאהבת האיש לאשתו היתה בולטת ביותר ומתגלה ברבים — היה הדבר משמש חומר לשיחות, ואפילו נשים היו דנות אותם לכף חובה או לצחוק. זכורני שבהיאסף השכנות לשיחת חולין בביתנו היו מספרות בזוגות, שהבעל מקדים לקום עם בוקר, ובעוד אשתו שוכבת במיטתה ומתעדנת על הבטלה ומתפנקת, הוא מכין סעודת שחרית, ומגיש לה את לחם הבוקר ואת משקה הקפה או העולשין אל מיטתה על סס נאה — וצחקו על השוטה המופלג. ככה דיברו ברבים — ואת אשר חשו בלבן בשעה זו יודע אך בוחן לבבות.

מקרי גיטין היו נדירים מאד, כמאורעות יוצאים מן הכלל, ביחוד לרגל עוצר רחם. כי יבגוד בעל באשתו או להפך — כדבר הזה לא נשמע ולא נהיה. בכל העיירה היה סוכן נוסע אחד, שנדד רוב ימות השנה מעיר לעיר לרגל מסחרו, ובילה חודשים בכרכים, ולא כבש יצרו וסרח, ורכש לו מדווה, ופניו העידו על סרחונו. „הוא חולה במחלה הצרפתית“ — שמעתי מפי אמא, ותמהתי על

יעקב בלאט (שו"ב)

הירש ליב טייבר ואשתו דבורה
מהשובי תושבי העיר. היה מקובל בעיר כ"בורר" גבון וכל סכסוך קשה
היו מביאים אליו.

מהותה של מחלה מזוהמת זו, הנקראת על שמה של אומה המפורסמת בתרבותה, ובנות העשירים לומדות לשונה. כשנזדמן לי לראות את הסוכן הנוסע בחג הפסח, בימים שבא לפקוד את ביתו, הבהילני מראה פניו. שערות גבותיו נשרו ואפו היה חרום. נתרחקתי ממנו כמפני צרוע וזב. והוא היה כמנודה בעיירה. בימי ילדותי היו הצעירים והצעירות מרוחקים אלו מאלו, ולא השתתפו בשיחות או בפעולות. נכנס בחור אל בית חברו ולו אחות או אחיות — אז לגלג עמהן בדברים וזכה לזלזל בפתגם של „קול באשה ערווה“. צעירים וצעירות היו נפגשים במקרה בחנות או בבית, וגונבים דברים. אם נפרד הבחור ממנה בלחיצת יד — היה זה סימן של מודרניות. בחוץ לא ניראו יחד, ואילו ניראו — היו מעוררים את בעלי הלשון לדבר בהם. הולכי הרכיל ויושבי הקרנות היו דורשים את הענין כמין חומר.

עברו אך שנים מספר וניצת שיער עלתה בשפמי — ונשתנו המנהגים, והחמורות היו לקלות. תמורות ראשונות באו במעמד המשרתים והמשרתות — שהיו משועבדים ביום וחפשים בערב, תחת אשר בני בעלי הבתים לא היו חפשים לנפשם לא ביום ולא בלילה. אחריהם החלו שוליות ובני אומנים מכניסים תמורות בחמורות. ומתראים בערבים במקומות הנסתרים מני עין, ולבסוף הצעירים המשכילים, ביחוד המתכוננים לפרופיסיות חפשיות, להיות לרוקחים, לעורכי דין ולרופאים. אלה עמדו מחוץ לגדר האסורים, ומה שבאסר על בן בעל בית הותר להם. הם התהלכו עם הנערות בראש כל חוצות ואיש לא פצה פה לצפצף.

בראשית מאת העשרים, ואני כבן שש עשרה, ניראו הניצנים הראשונים של שידוכי אהבה — מתוך היסוסים וביישנות והעלמה. אפילו המתאהבים היו שולחים שדכן אל ההורים, כדי לכסות על ה„חטא“. בחורים ובתולות בני משכילים היו מטיילים יחד, אבל לעיני הקהל לא התהלכו זוגות בודדים, כי אם בחבורה. יצאו מן העיר, ובאה שעת הפלגה, הלכו שנים שנים. פילוג זה היה בגדר סוד. הטוילים עמדו על שיחות ועל השלבים הראשונים בסולם האהבה,

החל בחצאי קולות וגמור בקולות שלמים. דברי חן וגעגועים ומחמאות וקביעת ראיונות. „חובות“ הנשיקה המקובלת כיום בשעת ראיון ולאחר ראיון באמריקה, כעין תשלום חוב, חלף טורח הפגישה — חובה זו לא ידענוה.

חברי הגימנאזיסט, שהתכונן ללמוד רפואה היה דר בקומה הראשונה של בית חומה, וממעל לו, בקומה השניה, גרה בעלת הבית, אלמנה עשירה עם שתי בנותיה. הבכירה היתה נערה עדינה, דקת גוף, צחת פנים, בהירת שיער וכחולת עינים — נערה יפת מראה ומלבבת. כשהיה חברי מנגן בביתו בכינור, וצלילי כינורו השתפכו ברחוב — היתה היא יושבת כחולמת על הגוזזטה ומקשיבה. כעבור זמן קצר ראיתה עומדת כפופה על גוזזטרת ביתה ממעל, וחברי שלמטה נושא עיניו אליה, והם מחליפים דברים.

— היש אתך רומן מעניין לקריאה?

— יש ויש. אך לפני שבוע ימים השגתי כרך מספורי גורקי. ואולי יש את נפשך לקרוא את „תחית האלים“ על חיי ליאונרדו די ווינצ'י מאת דמיטרי מיריז'קובסקי?

— אל ספר זה נשאתי את נפשי זה כבר. התשאלהו לי לקריאה?

— בעונג רב.

— האשלח את אחותי הקטנה אליך לקחתו?

— בבקשה.

האחות הקטנה ירדה, לבושה סינורה הלבן, כדין תלמידה בבית ספר רשמי. — שלום! — היא אומרת לי ומסמיקה, כי היתה תלמידתי בעברית. חברי כתב פתק קטן ושמו בתוך הספר ולחש לאוזן הנערה: השמרי, אל תאבדי את הפתק! והנערה חייכה אליו חיוך רב רמזים וענתה: בודאי. ללכת לטייל לבדם לא העזו. הם התייראו מפני האדם. הלא בת עשירים היא, והוא בנו של צורף זהב. אמנם זוהי מלאכה נקיה ועדינה — ואף על פי כן עם האומנים יימנה.

לאחר צאתי מן העיר ומרוסיה קבל רעי תעודת רופא ונשא את אהובתו לאשה — ולא ידעתי אם התאבלה אמה על ה„אסון“. ואפשר שהתפשרה עם הרעיון. רופא — שאני.

החומרות בבחינה זו — כוחן נתרופף משנה לשנה. אבל היחסים היו רומאנטיים: שיחה נאה, מחמאה, מבט של כמיהה, פתק נועם — ולא יותר. ההפקרות הנהוגה באמריקה, כשתלמידת בית ספר תיכון, בת שבע עשרה, אומרת לחברתה בשקט ובבטחון: אין חכמה כבעלת הנסיון — היתה מן הנמנעות. היה כמובן „פלירט“ בחורה כי חשקה נפשה להתודע אל בחור שישר בעיניה — היתה משמיטה בלכתה את מטפחתה ב„שוגג“ ארצה, והבחור העובר לפניה היה ממלא חובת „קאבאליר“, מיהר להרים את המטפחת ולהגישה ל„בארישניא“ (לעלמה העדינה) בקידת חן. הודתה לו הנערה „מקרב ולב“ והשיחה החלה. נערה כזאת היתה מן הנועזות.

וזכורני פעם בערב חורף מושלג, כשנפגשתי ברחוב עם מכירתי, בת עשיר אחד, ועמה בחור ובחורה זרה. נגשתי אליהם ומכירתי הציגה לפני את האורחת, קרובתה מעיר הפלך קאמיניץ-פודולסק, שבאה לבקרה לימים מספר, בימי חופשתה מן הגימנאסיה. טיילנו יחד אל העיר החדשה, עד שיצאנו מחוץ לעיר. נתחלקנו לשני זוגות, מכירתי נצטרפה לבחור ואני הלכתי עם האורחת. והיא שופעת שמחת חיים ופיה כמעין המתגבר, על ספרים וסופרים וחיי הגימנאזיסטים. הלכנו ולבותינו נתקרבו. — קר לי מאד, בחורי, שלב זרועך בזרועי ויחם לי. התפלאתי, התביישתי — אבל עשיתי בקשתה. נתחמם גם לבי ואמרתי לה דברי מחמאה. הנערה הקריבה פניה אלי ולחשה לי:

— חדל מדברי הבל. נשקני!

הדברים עשו עלי רושם של ציניזם נועז, וזכרתים ימים רבים. אבל גם לאחר התרופפות החומרות הישנות לא היתה עוד הנשיקה קלת משקל. היא היתה מחייבת, השלב המוליך אל השיא המתוקן או המסוכן: אל „הרי את“... על כן לא זלזלו בה.

י"ב

קהילת דונוביץ ישנה היתה. לפי ארכיוני המחוז היו בעיירתנו בשנת 1765 — 1.129 נפשות יהודים, חוץ מיושבי הכפרים והישובים

הקטנים שבסביבה, שאף הם נימנו עם קהילה זו. לאחר שעלו ההיידמאקים על אוקראינה והתנפלו על פולנים ועל יהודים ושללו רכושם והרסו בתיהם וערכו שחיטות באכזריות גדולה, ולאחר טבח אומאן בשנת 1768 — ברחו רבים מן התושבים ונתפזרו ולא נשארו בעיירה אלא 484 נפשות. במשך השנים גדל מספרם ובזמני, בשנת 1900 בערך, היתה הקהילה גדולה בערך, בת חמשת אלפים בתי אב. משנתפשטה החסידות היתה עיירתנו מרכז חשוב לה. ר' ישעיה מדונוביץ היה אחד מן הגדולים בשעתו, אף כי נשכח ולא ידעוהו עוד. ב„ספר הויכוח“ לר' ישראל לייבל ובקובץ התעודות „שבר פושעים“ בתקופה שבין תקנ"ח ותק"ס, באו שמות גדולי הצדיקים של הימים הם. בשני הספרים נכתב ראשונה שם ר' לוי יצחק מבארדיטשב, ר' וואלף מז'יטומיר שני לו, ור' ישעיה מדונוביץ שלישי ורק אחריו נזכר שם ר' אלימלך מליזנסק, בעל „נועם אלימלך“. בין אלה שלא עמדה להם הצלחתם להיזכר בדורות הבאים היה גם ר' ישעיה מדונוביץ, ונשאר לו זכר בספר „אור תורה“, או „רמזי תורה“, שבו ליקט מדברי המגיד ממיזריץ, ר' דוב בר, שהיו גנוזים באוצרו של ר' ישעיה. היה גם ר' פינחס מדונוביץ, שאף הוא ליקט תורה בספרו „שפתי צדיקים“. הוא היה מתלמידיו של הרב ר' יהושע השל מאפטא. הספר „שפתי צדיקים“ יצא בכמה מהדורות.

בימי כבר פסק כוחה המקורי והדינמי של התנועה ולא נשארה אלא הצדיקות היבשה, האמונה ברביים, וההמונים נמשכו אחריהם, אבי, שהיה לו אוסף גדול של ספרי חסידות שקיבל בירושה, לא היה מעיין בהם אלא לעתים רחוקות, כי רוב זמנו הפנוי נתן לקריאת עתונים עבריים וספרי השכלה שימושיים, כגון: תולדות ישראל והעמים, וביחוד על החיים בארצות רחוקות. היה היו אצלנו כיתות כיתות של חסידים, חסידי סאדיגורה והוסיאטין וחסידי זינקוב, ולכמה מהן בתי מדרש מיוחדים — אבל כל זה היה נחלת הדור הישן. צעירי הדור — רחק לבם מכל אלה. מעת לעת היה מופיע שליחו של אדמו"ר לגבות „מעמדות“, מעין מס שנתי שהעלו החסידים האמידים לכלכלת חצר הרבי. לפעמים היה אחד הצדיקים

מופיע לשהות כמה ימים בקרב צאן מרעיתו והחסידים יצאו אל מחוץ לעיר להקביל את פני רבם — אבל בלי ההתלהבות ששררה בקרב החסידים לפני דור. לא ניראו עוד דוהרי דולקים הבאים להתיר את סוסי המרכבה ולמשוך את העגלה בכבודם ובעצמם, וחיי העיירה לא הפכו חג גדול. עולם כמנהגו נוהג, החייט עסק במחטו והרצען במרצעו והחנווני טרח בחנותו לשרת את לקוחותיו. הצדיק התאכסן בבית מרווח של אחד מבעלי הבתים האמידים ובבית ההוא היתה המולה: כל איש מצוק וקשה יום בא לשפוך את לבו לפני הצדיק ולבקש ממנו עצה וברכה.

אך פעם אחת בחיי הביאני אבי אל חדר ה"צדיק", ואני אז נער כבן עשר. מאז עברו למעלה מחמשים וחמש שנים, ואף על פי כן יעמוד המראה לנגד עיני, כאילו ראיתיו אתמול, ואזכור פרטים שונים באופן מובהק. הרבי מטשורטקוב בא, ורבו ההולכים אליו לבקש ברכתו. באחד הערבים, לאחר תפילת מעריב, לבש אבי את בגד שבתו, ואחז בזרועי, והוליכני אל הבית, בו התאכסן הרבי. חדר האוכל, ששימש חדר המתנה, היה מלא אנשים ונשים, המחכים לתורם להיכנס פנימה, אל חדר הצדיק. בחדר הקרוב, שדלתו פתוחה אל חדר האוכל, ישב הסופר, תל פתקאות לפניו ובידו נוצת אוז ארוכה ומחודדת, בה כתב את הפתקאות. פניו העדינים של הסופר והנוצה הדקה והארוכה שבידו שיוו לו ולעבודתו דמות של עוסק במלאכת הקודש. אחד אחד ניגשו אליו הבאים, והוא שואל לבקשותיהם ורושם את הדברים על גבי פיתקה.

שנינו, אבי ואני, ניגשנו אליו. השם? — שאל בלחש, ואבי שהיה בעל נסיון ענה: "דוב בן רחל". הבקשה? — "בני הגדול הגיע לשנת העשרים ואחת". הסופר העביר את נוצתו בקלות על פני הפיתקה שנתמלאה אותיות קטנות, מעוגלות, ישרות ומתאימות כפנינים. ברגשי כבוד הבטתי אל פני האיש הנפלא המריץ את נוצתו בזריזות וללא עיכוב על פני הנייר הלבן. אבי שילם לו שכרו ואז הלכנו שנינו אל העבר השני, שם עמד לפני הפתח גבאי גרמי, שמן פנים, גדל פאה ורחב זקן, בעל כרס ובעל

זרוע, והשגיח לבל יתפרץ איש אל החדר המיוחד לפני תורו. בגשתנו היתה הדלת נעולה. הגבאי שהכיר בלבוש אבי שאינו מן הדלים, האיר לו פנים, ואף אותי כיבד במבט של רצון. אבי תחב לתוך ידו מטבע והגבאי הכניסו אל תוך כיסו הרחב. חכינו על יד הפתח עד צאת אדם מן החדר ונכנסנו אנחנו.

על כסא רך, לפני שולחן, ישב הרבי, כולו אצילות ומשי. המנורה שעמדה על השולחן זרעה אורה על פניו החיוורים, המעודנים והמעוטרים זקן שחור, זקן משי. הרבי היה לבוש זיפיצה של משי שחור ומבריק. על ראשו שטריימל של זנבות. על רגליו פוזמקים לבנים והם נתונים בסנדלי בית. צעיר היה לימים וחיוורון פניו המוארים לעומת שחור עטיפתו וכותרת הקטיפה של השטריימל אצלו לו רוך. הוא הושיט ידו לאבי לשלום ונגע בה אך בקצות אצבעותיו, הביט עליו רגע בעיניו הרכות והורידן אל הפיתקה. הוא שאל את אבי כמה שאלות, נאנח אנהא קלה, ואמר לו: הקדוש ברוך הוא יעזור! אחר כך היפנה את מבטו אלי, צבט את לחיי ואמר לי: חשוק, בני, בתורה! התורה היא מעוזנו! אז לקח מגל המטבעות שלפניו מטבע, נגע בו בידו, לחש דברים והגיש את המטבע לאבי. אבי הניח על השולחן שטר. הרבי ברכנו ויצאנו.

במשך ימים מספר הרגשתי את מגע ידו העדינה של הרבי בלחיי. כמה פעמים העברתי את ידי באותו מקום. בימים ההם למדתי בחדר מתוך חשק משנה. עד שנשתקע הדבר וחיי, היי נער, שבו אל מסלולם.

בליל שבת, לאחר הסעודה, הלך אבי אל ה"שולחן" והביא עמו בקבוק יין למתנה, כחלקו לסעודה. כך הביא איש איש את מנתו, מי בקבוק יין, ומי בקבוק יין שרף, ומי מי דבש, ומי עוגות ודובשניות. הגבאים הביאו דגים ממולאים, הרבי נגע באוכל, שם אל פיו מנה זעירה, והשיירים נתחלקו בין החסידים. איש איש מהם פשט את ידו בתאוות נפש לקבל חלקו ממאכל הקודש. הרבי אמר דברי תורה בדרך רמז וסוד — והנאספים האזינו ברחשי

עונג והתרוממות הנפש. אחר זה החל אחד החסידים בשיר, כל השאר החרו החזיקו אחריו, ואז יצאו לרקוד ריקוד של חסידים, שוקט ורוחני. בשעה מאוחרת שב אבי מן „השולחן“. לא היתה עוד בסעודה זו מן הקדושה הנאצלת של חסידים ראשונים. לא הוסיפו עוד להכניס כוונות עמוקות בכל אנחה ובכל נשיאת עינים ובכל מלה שהפיק פי הרבי. יצאה קדושה ונכנסה רוח של חולין.

רוח זו מורגשת יפה היתה בשיחותיהן של חברות. כשנתכנסו בביתנו שכנים לסעודה של „מלוה מלכה“ היו מדברים עוד על תור הזהב של החסידות, על הדרת ארמונו של ר' דוד'ל מטאלנה. על כסא זהבו שהמלים „דוד מלך ישראל חי וקיים“ חרות עליו, על פאר ביתו של ר' ישראל מריז'ין, על מרכבתו הרתומה לשני זוגות של סוסים אבירים ועל להקת מנגנים המשמחים לבו במנגינותיהם, על צדיקים שגרשו דבוקים ועל אנשי מופת שריפאו חולים ובעלי מומים, וכיוצא באלה, אבל חסרה בספורים אלו רוח התמימות, ומתוך הסגנון הודקר פקפוק ולפעמים אף לגלוג קל. אבל גם אותם פקפקנים נוסעים אף המה אל הרבי ומבקשים על החולה שיירפא ועל הבחור שהגיעה שעתו להתגייס שישתחרר ועל הבתולה המזקינה שיימצא לה גואלה. כה המסורת והפסיחה על שתי השעפים — פעלו גם שניהם. —

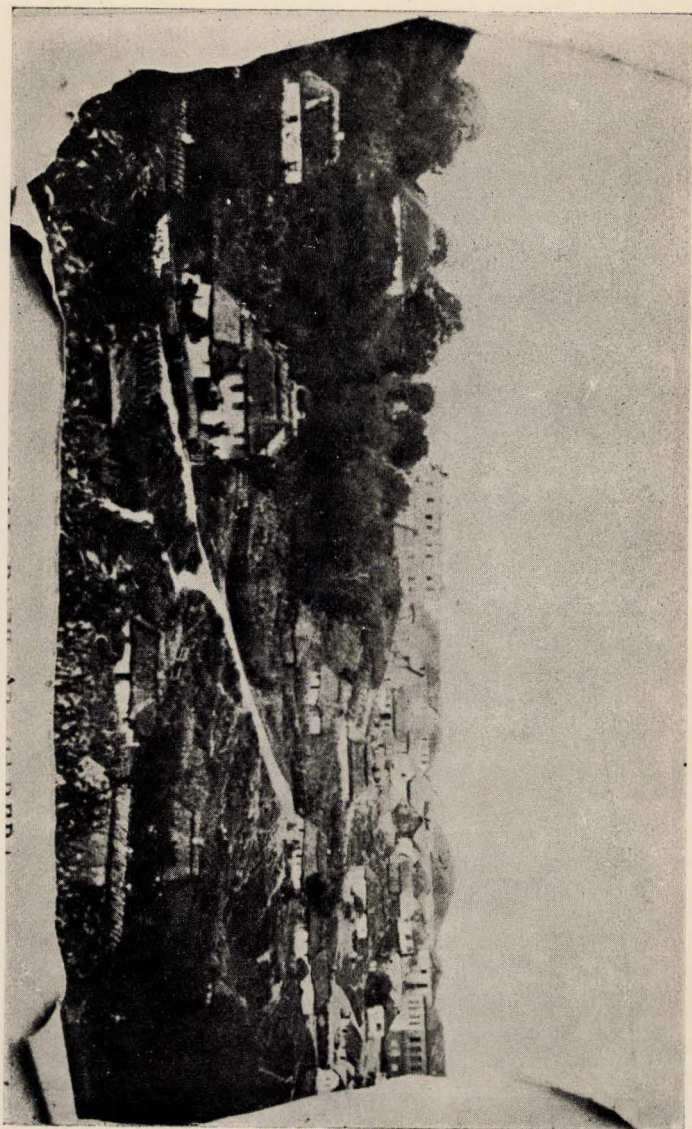
בעיירתנו נמצאו חסידים וותיקים אחדים מן הסוג המקורי. אחד משכנינו, אברך צעיר לימים, בן עיירה קרובה שנשא אשה בת מקומנו, והוא גבה קומה וצנום, מרוב תעניות וצומות, היה חסיד נלהב, אחד מאותם החסידים שהכרנום אך מתוך הספרות, מתוך ספוריהם של פרץ, שטיינברג וברדיצ'בסקי ומ. סיקו. אף על פי שהיה אותו חסיד עני מדוכא, היה עולה מעת לעת אל „הרבי“ ויושב שם ימים ושבעות, מבלי דאוג לאשתו, לפרנסה, כל השכנים זיכוהו בשם „חסיד שוטה“, אבל ריחמוהו, אותו ואת אשתו המסכנה, המתייסרת ברעב. השכנות היו שולחות אל בית החסיד „מתן בסתר“. דירתו של חסיד זה היתה סמוכה לביתנו ואמי היתה מפרישה מן הבשר ומן הדגים ושולחתם ביום חמישי לא ישר לבית המקבל, כדי שלא לביישו, אלא לבית חותנתו. ואף על פי כן היה חסיד

זה השמח בכל אנשי הרחוב. בכל ליל שבת היה קולו הצוחל משתפך בזמירות ונשמע מקצה הרחוב עד קצהו, עד שעה מאוחרת, והמטיילים על הכביש שומעים ומחייכים. עוד חסיד נלהב היה בעירנו, מלמד גמרא, ושמו ר' ברוך. כמו חי הוא עומד לפני עיני: קטן קומה, אפו חרום קצת, פניו צנומים, שחרחרים, זקנו הארוך יורד על פי מדותיו, והוא לבוש קפוטה שחורה ארוכה הנוגעת בקרסוליו. ביום שמחת תורה, אחר הצהריים, לאחר שחזרתי עם אבי מן המנין המיוחד, ושם גם „קידשנו“ ואכלנו את המאכל המיוחד למועד, קציצות של בשר עטופות כרוב מתוק-חמוץ וקינחנו בכוס של יין — עברתי ברחוב החייטים. לא הייתי מאושר ביותר. כ„משכיל“ הייתי תלוש במידת-מה ביום זה. לרקוד עם חבורות השמחים העוברים ברחוב כדי לבקר בבתי המכירים ולאכול מעדניהם — לא יכולתי. אלה היו חבורות בעלי בתים בגיל העמידה והזקנה — ולא היה מקום ביניהם לבחור משכיל. וחברי הצעירים — „משכילים“ היו כמוני ולא נאה היה להם לנהוג מנהג זקנים או מנהג הדור הישן ולשמוח בשמחת תורה. הייתי על כן בודד ונוגה קצת.

והנה שמעתי קול שירה מאחד הבתים. ניגשתי. פתח פתוח מצאתי. לעיני נגלתה עדת חסידים והמלמד בראש והם רוקדים. עיני המחוללים היו עצומות למחצה, נשואות אל על, יד האחד נתונה על שכם חברו, זוהר החלום והכיסופים שפוך על פניהם, והם נושאים רגליהם בקלות רוחנית, אצילית, בנועם, בנחת רוח ובקדושה. כמרחפים באוויר נידמו לי וראיתים כמתרוממים אל ספירת המלאכים. עמדתי על יד הפתח והסתכלתי.

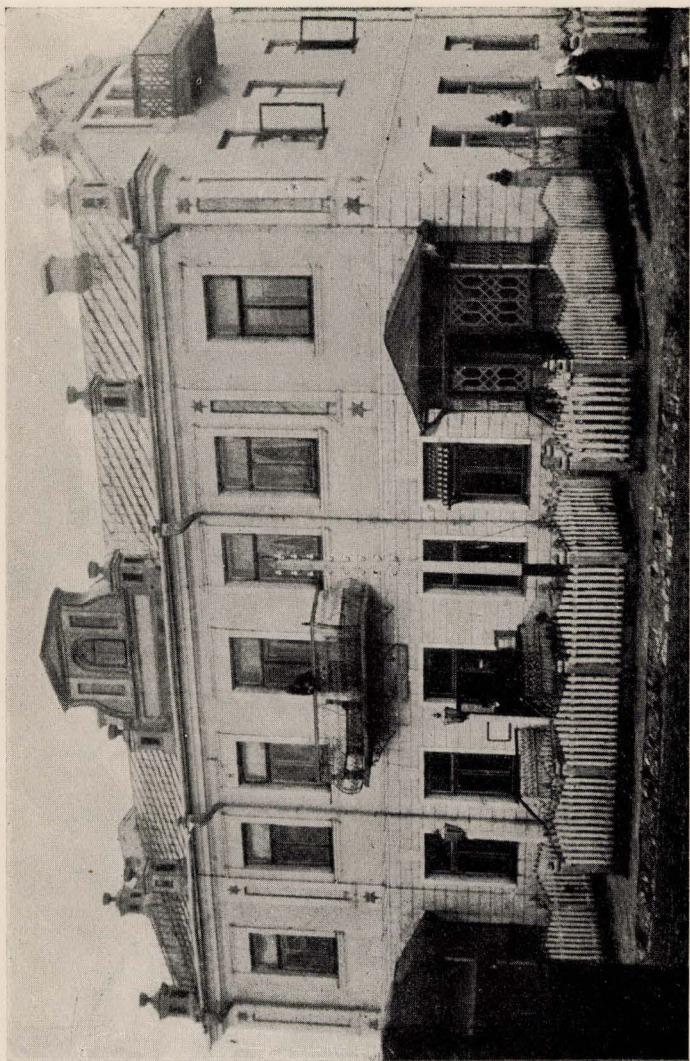
המלמד פקח את עיניו לרגע והסב פניו אלי. הוא ידע כי מן „המשכילים“ הנני, ולא נאה לי לצאת מגדרי, להתחמם ולהיללות אל הרוקדים. רגע הביט אלי אם ברחמים ואם בביטול יאחר כך זרק לי אמרתו:

— מקנא אתה בנו? אתם המשכילים לא תדעו שמחת אמת! ובהתרחקי משם צבט כאב קל את לבי. הואר לי כי חסר לי דבר מה, כי נעלה החסיד עלי באמונתו, בביטחונו ובשלימותו, כי פורש אני מן העם בשעת חדותו — וירד היגון אל לבי.

מלחמת העולם הראשונה

רחוב המלך, תל אביב

שנים מהשלשה היושבים באמצע הם: המיסדת המורה סנייה ווישטשמן (הראשונה) המורה צבי שרפשטיין (השלישי)
 מן התלמידות ידועות רק אחדות, אלו העומדות בשורה הראשונה (מימין לשמאל): רוזה וויינסטרוב,
 חנה בת יוסף זאק, פעסטיא, נכדתו של יעקב ליפשיץ, בילה קליגמן (בתו של מרדכי יעקב), חנה סופר
 (בת בנימין סופר), גיסל אינגברמן, גיני קליגנר, רבקה פליישמן (בתו של מאיר פליישמן), מלכה סופר
 (בת בנימין סופר) האחרונה היושבת היא חנה כץ

בית-ספר לבנים

היושבים הם המורים (מימין לשמאל): יחיאל פרייזנט, ישעיהו קרייזמר, ברוך קוטלר;
 צבי שרפשטיין, ניסן גולדנצוויג (מנהל המקוהלה), ד. גולדנצוויג, יעקב חסרמן, גיבל, דוד ברמן
 נפטר בישראל)
 מן התלמידים, העומדים בשורה א' היושבים באחרונה, יודעים רק המשה: בנו הצעיר של נ. גולדנצוויג;
 בנו של ישראל פרייפלד (השעון), מדרכי מיכאלי (פרייזנט, נפטר בישראל) ז. גירנברג; אשר שרפשטיין.

עִירַתִּי דוֹנוּבִּיץ

(זכרונות ותמונות מן העבר הקרוב)

בשבת, באפלולית בין השמשות, לאחר עמל השבוע, רובו לעניני עצמי וחלקו לעניני הכלל, אני יושב לי ומתאמץ להחיות בזכרוני הדים משנות ילדותי שחלפו ואז צפות ועולות לפני תמונות מחיי עירתי דונוביץ ויהודיה היקרים, שהיטלר ימ"ש השמידם מתחת שמי ה'.

שנים רבות עברו מאז עזבנו כולנו את ביתנו באותה עיירה. לאחד האירה ההצלחה פניה והוא עלה בסולם החברתי והכלכלי ולשני נכונו נפתולי גורל... רבים מאתנו בקרו ערים גדולות, אחדים גרים בניו-יורק, הגדולה בערי המטרופולין של העולם, וחיי העושר והתענוגות אף נסכו עליהם שכרון, ואולם זכר ביתנו הישן חי בלב כולנו; אין אנו יכולים לשכוח את עירנו דונוביץ השקטה והצנועה. כשנים עשר אלף יהודים עמלים מילאו, לפני השואה, את רחובות העיר. כל ימי החול היו הרחובות מלאי שאון והמולה של סוחרים, חנוונים ובעלי-מלאכה. אדם זר לוא נזדמן לשם ביום כזה וקיבל את הרושם שחוק מעניני פרנסה ודאגות פרנסה אין להם ליהודי העיירה כלום בעולמם, ורק מלחמת הקיום עניינם כל הימים. ואולם רושם זה היה מוטעה לחלוטין. אמנם טרודים היו מאד ומקיימים את הפסוק "בזעת אפיך תאכל לחם" מי פחות ומי יותר, איש איש לפי מזלו, אך בכולם פעם לב עברי

חם ורוח אחת אפפה אותם, רוח של תורה ומעשים טובים — איש איש לפי השגתו. וכשם שנתנו דעתם למסחר ולעבודה כך נתנו לבם לחלום וליצירת ערכין רוחניים. בעלי חלומות היו האנשים ושאיפתם היתה תמיד לחנך את בניהם לתורה ולחכמה. שקועים כל ימיהם בחנויותיהם הקטנות נמשכו תמיד בגעגועים לעולם אחר, יפה ונשגב, לתקומת עמם בארץ אבות, לתחית הלשון העברית. כשחנותו של בעריל שרפשטיין, המלאה מזון אל זן, המתה מקונים בלי הרף, היה צבי, הבן, יושב לו בפנה חבויה או בחדר מיוחד וטווה חוטים להעשרת החנוך העברי החדש. וכשחנותו של סבי היתה מלאה סוחרים ושטרות היה אבי מרדכי רוזין ע"ה כותב מאמרים ל"השלח", "הזמן" ו"הצפירה". אברהם רוזנצווייג (א. רוזן) מצא בדונוביץ אוצרות של פיוט ובמשך הזמן קנה לו שם כמשורר עברי חשוב בארץ ישראל. והבית הקטן והאפל שברחוב האטלזים נתן לנו את הסופר העברי הידוע ש. ל. בלאנק. אם חשב אדם שבדונוביץ לא היתה אירה נוחה לכשרונות בשודה האמנות והציור לא היה אלא טועה. דונוביץ נתנה לנו את הציירת המחוננה בראנצי בלאנק, ואת הפסלת החשובה דויטשמן, בתו של שלום בן אהרן ה"אדום" ואחותו של עסקננו הפעיל יצחק דויטשמן. לאמן או למשורר ניתנה בדונוביץ האפשרות לקבל השראה. העיר הצטיינה בבנותיה היפות שנתברכו בחן יהודי ובזהר אנושי.

ככל העיירות באוקראינה היתה גם עיירתנו מחולקת לשני חלקים: העיר הישנה והעיר החדשה, ולמעמדות שונים עם רחובות מיוחדים: רחוב בית הכנסת, רחוב הטחנה, רחוב האיטלזים; רחוב החייטים וכו' נמצאו בחלק של העיר הישנה, שנבדלה מן העיר החדשה הן מבחינת המראה החיצוני והן מבחינת הרכב התושבים. בעיר הישנה, שבה בליתי את שנות ילדותי, שררה רוח של דמוקרטיה אמתית וכל גרי החלק הזה ראו זה את זה כאחים וכאחיות, בני משפחה אחת גדולה, ורגש אחוה ומסירות מילא את כל הלבבות. ואילו העיר החדשה שבה גרו בעלי הבתים האמידים, היה לה אופי אחר לגמרי. שם חסר היה הרגש המשפחתי. יהודים יקרים היו אלה, אך — בינינו לבין עצמנו — קצת קרים ומסתייגים,

ופעמים אף לא הרשו לילדיהם לשחק עם ילדי העיר הישנה... ואולם על אף כתמים אלה של גאווה והתנשאות שנראו פה ושם בהביקה עיירתנו בכלל, הן העיר הישנה והן העיר החדשה, בזוהר החיים היהודיים המסורתיים שעליהם גאותנו.

הנה עומדים לפני עיני הרחובות והסמטאות היקרים של עיירתנו דונוביץ הבלתי נשכחת: המגרש המסחרי (טאראוויצע), השוק עם החנויות, הצריפים, רחוב האיטלזים, רחוב בית־הכנסת, הקלוזי של חסידי זינקוב, בית המדרש, שבמשך כל שעות היום לא פסקו שם מגירסה ומתפילה — „מנין“ אחד גומר ושני מתחיל. אני רואה בעיני רוחי את בית הכנסת הגדול ומרגיש עוד כיום את האימה שתקפה את לב הילד בשעה שאנו, הנמצאים עתה כאן, היינו עוברים שם בדממת הלילה ולוחשים סוד זה לזה על מתים העומדים שם, בפנים, עטופי טליתות ומתפללים...

ותמונה רודפת תמונה.

הנה אני נכנס לקלוזי של חסידי סדיגורה ורואה לפני תמונה אפופת קדושה ויראה בדמותו היקרה והנאה של ר' ישראלִיקל ר' ארקי'ס. בעל העינים המפיקות חכמה והחיוך החביב המשתפך על פני זקן השיבה שלו. אני רואה אותו עטוף בטליתו הגדולה המכסה את קפוטת המשי שלו המבריקה בשלל צבעיה כשהוא מתהלך בין „עמוד“ ולארון הקודש, מתפלל בדביקות וחוזר 5—6 פעמים על כל מלה. מלווה אותו במבטים דולקים של אהבה, דרך ארץ ויראת הכבוד.

והנה השוק, מרכז החנויות הקטנות עם הגדולות, הצריפים, הפחחים, בית מסחרו של נחמן קנטור. חנותו של איצי פריזמן המלאה בגדים מוכנים בשביל ה„גויים“, חנות המכולת והנפט של סבי, חנות הברזל של שמחה יוסל מאיר'צ'יס, חנות כלי־ברז של בעריל שרפשטיין שאפשר היה למצוא בה: מחטים, כובעים, כנורות, פטישים, משורים וגם סדורים, חומשים וכו'. והנה החנות הקטנה של אשת פייביל, ששם קנינו בקופיקה אחת חתיכה של דג מלוח.

מקום מיוחד בחיי העיירה שלנו תפס ביתה של חנה לייבל'ליס ברחוב האיטליזים, מקום שם יכולנו אנו, הקטנים, לקבל ארוחות מצוינות: בקופיקה אחת אפשר היה לקנות חתיכת כבד, חצי רגל צלוויה של עוף, והסוחרים שבעיירה, בעלי האמצעים, נתעו לשם ב„גנבה“ ובוזהירות כדי לקבל ארוחה טעימה, לחמניות טריות, דגים ממולאים, כבדים צלויים, וכו', כשבעלת ה„מסעדה“ מלווה אותם בברכה: „לתאבון!“

והנה אני רואה לפני עיני את החיט יהודה'לי מפרומפיל, יהודי גוף ועליו שפיו אינו פוסק מזמר ומבדיחה. בימות הקיץ היו פותחים בביתו את הדלתות והחלונות וצלילי שיר של העובדים, פתוכים בצלצול המספרים, בוקעים מתוכם. והנה פוסע ונכנס לשוק יענקיל הבלן, הגבוה, הזועם. ובידו סל מלא ככרות-לחם טריות שריח יכמון נודף מהן. עומדים לפני עיני בתי המרוח המעטים, של יהודים, ואני רואה את ה„גויים“ כשהם יוצאים בימי אידיהם מן ה„קלויסטר“ (בית כניסה) שלהם ונכנסים ישר לבתי המרוח ומשאירים שם את מעותיהם, ויוצאים שוב שכורים וקוראים למחלומות...

ולילות החורף הנפלאים של דונוביץ! אנו, התלמידים, חוזרים הביתה מן ה„חדר“, בידנו פנסים ובפינו שיר וזמר.

עוד מצלצלים באזני קולות השיר הבוקעים, בימי הקיץ הלוהטים, מתוך החלונות הפתוחים של בתי המלמדים אייזיק'ל, אלי' יעקב, יצחק מאיר הירש'ס ואחרים.

עשרות תמונות עומדות לפני מבקשות „תקוף“, להשיחן לזכרון לדורות יבואו. אך יש להצטמצם. ורוצה אני רק להתעכב על תמונות אחדות בלתי נשכחות מימי שבתות וימים טובים בעירנתנו.

השבת היהודית, החג היהודי — מקור קדושה ונחמה

ליהודים. לאחר ימי עמל ומלחמת הקיום של השבוע, היו השבתות והתגים ימי האור והשמחה לנשמה וללב. בבת אחת נהפך היהודי הקודר לבן-מלך.

אמותינו היו קמות ביום ששי עם שחר, מסיקות את התנור, אופות את החלות הקלועות, ובשבילנו הפעוטות — את ה„פתות“ החמות, ורצות אח“כ אל השוק לקנות דגים ושאר צרכי שבת — ובבית שררה אז רוח של אחוה, ושכנים עזרו זה לזה. לפלונית חסר מעט קמח, לאלמונית מעט מלח ולפלמונית — מעט פלפל לדגים. יום הששי היה לנו, הפעוטים, הטוב בימים. ב„חדר“ היינו יושבים רק עד הצהריים, וביום זה היה גם הרבי שונה מבשאר הימים. לא למדנו כמעט; עסקנו רק ב„העברת הסדרה“ ובקריאת ההפטרה.

מסמטת חיים החרש יוצאים שלשה בעלי בתים: הירש סטרוסטה (זקן-העיר — פקיד ממשלתי), הירש קורדץ' ומשה אלתר גפתי'ס, הלבנים המלולכים תחת בית שחים — חוזרים הם מבית המרחץ ופניהם להבים, ומשוחחים הם בענינים העומדים ברומו של עולם... ובבית הכנסת לחסידי זינקוב יושבים מחצות היום שלמה סופר, חיים מלאך, לבושים בגדי שבת ואומרים שיר השירים בנגון.

יום הששי מתקרב לקצו וקול השמש נשמע בעיירה: סגרו את החנויות! הקהל מצוית ועד מהרה התריסים מורדים והחנויות נסגרות. החולין נעלמו, נשמעים פעמי שבת, יהודים ממהרים לבתי כנסיות לקבל פני שבת, מתוך הבתים, בעד החלונות, נראים נרות שבת ועל פני העיירה ורחובותיה משתפכת רוח שבת. בתי הכנסיות מלאים מתפללים, זקן ונער, וכשחנינא, חזן בית הכנסת לחסידי סדיגורה, פותח ב„לכו נרננה“ מלפפת מתיקות את כל האיברים, וכשמגיעים ל„לכה דודי לקראת כלה“ נראים כל המתפללים כחתנים ההולכים, בשמחה ובהתלהבות, לקבל פני הכלה, היא „שבת מלכתא“. נגמרה התפלה וברכת „שבת שלום“ נשמעת ברמה והקהל יוצא מעודן ומנוחם ומקודש וצועד אט אט הביתה. אנחנו,

הילדים, מרוחצים, מלובשים בגדי שבת — אורה ושמחה בכל העיירה. „כל פנות הבית יזרחו, יזהירו“.

אבותינו נכנסים הביתה ואתם אורח לשבת. על השולחן פרושה מפה לבנה ועליה שני פמוטים של כסף — ירושת המשפחה מדורות, ושתי חלות מכוסות מפית יפה. אבא פותח ב„שלום עליכם“ ומקדש על יין צמוקים ונותן גם לאמא לשתות. אוכלים „מעדני מלכים“, דגים ממולאים, מרק, בשר, לפת, אך באכילה בלבד אין עונג השבת שלם ומלא... בין מנה אחת לשניה מזמרים זמירות בשמחה ובגמר הסעודה מברכים ברכת המזון במזומן — כדבר אלהים! כמה יופי, רצינות, טוהר וצניעות בכל אלה!

יום השבת כולו עבר במנוחה ובשקט — פרט לביתו של שלמה סופר שבו קנו זרעונים לפיצוח ופרט לביתה של בתיה יונה'ס שבו קנו מי זלצר (סודה), פיולקה, על מנת לשלם ביום הראשון. יהודי דונוביץ עסקו כל היום בתורה ובתפילה. לעת ערב הלכו לתפילת מנחה, וזכרני שבבית הכנסת לחסידי סדיגורה לא התחילו בתפילת מנחה עד שר' בועז, בעל בית חשוב ואמיד, פתח בקול רם „אשרי יושבי ביתך“. היתה לו כנראה חזקה על כך...

הבחורים והבחורות, חתנים וכלות, יוצאים לטיול אל הבאר הרחוקה, ואנחנו הקטנים הולכים בלי חשק אל ה„חדר“ ללמוד פרק, אך בדרך נתעים למקום שם ישעיהו „שמודילניק“ (סמרטוור) עם בני יהודה לייב פאק סרוחים על הארץ כשהם משגיחים על סוסייהם הרועים באחו, וגוטמן בעל-העגלה שנפשו יצאה לחזונים — את חייו היה נותן כדי לשמוע חזון טוב, וחולשה זו הביאתהו לכך שחשקה נפשו להיות חזן הוא עצמו, והוא יושב אצל ישעיהו שמודילניק ובני יהודה לייב ומסלסל בקולו „היום הרת עולם“...

החגים בעיירתנו שחרבה הפכו את כל יהודיה למשפחה אחת גדולה. בערב סוכות היו מקימים סוכה משותפת ולשם כך היו סוחבים קרשים, דלתות וכו'. בליל החג מקושטות הסוכות בשטיחים

של פלוסין, במפות רקומות, בפמוטים מבריקים ובגביע של כסף לקידוש. ומפני שלא היה צריך להשכים קום ל"ביזנעס" היו מאחרים לשבת בסוכה ומזמרים זמירות.

ורואה אני לפני עיני את סבי ע"ה בפניו הצנומים ובזקנו הלבן כשהוא קורא בפורים את המגילה. כל השכנים מתאספים לשמוע, ואנחנו, הקטנים, מחכים באי-סבלנות לשם "המן" כדי להכותו עד חרמה...

ולאחר פורים, כשיענקיל "מתנה" התחיל לאפות מצות, ראינו אנו, הקטנים, את עולמנו בחיינו. היינו מתגנבים ויוצאים מן ה"חדר" ורצים אל יוסף האופה. מאושרים היינו כשזכינו לעזור בריקוע המצות. הדור גאה היה אז העולם!

ומה היה לך עתה, דונוביץ היקרה! איכם, יהודי דונוביץ היקרים! תמו, נכרתו האנשים היקרים; נשארו רק מעשיהם הטובים חקוקים בלבנו, מעשיהם הטובים של הקדושים שלנו; נשארו רק זכרונות ילדותנו. מי מילל ומי פילל שעיריה זו המושרשת ביהדות מדורי דורות תמחה ביום מן הימים מתחת שמי ד'.
 "עם האדונים" הוא שהביא עליה כליה. ואולם היהודי קם לתחיה ובונה את מדינת ישראל.

שלמה רוזן

לא למכירה